

RÖPIRAT
A NEMZETNEVELÉS
ÜGYÉBEN

Írta
MÄRAI SÄNDOR

RÉVAI

*Az emberek egymásnak születtek;
oktasd őket, vagy viseld el őket.*

Marcus Aurelius

A legnagyobb szerencsétlenség, mely az emberi fajtát sújthatja: — a háború, mely kiterjed az egész világra — egy emberöltőn belül másodszer perzseli föl az emberi világ tájait. A sorscsapás hazámat és nemzedékemet sem kímélte. Nincs mód megítélni, reménytelen-e az ember sorsa a földön? Engem hazám sorsa érdekel.

A háború nemcsak azért a legnagyobb szerencsétlenség, mert az emberi életek millióit pusztítja el, — egy járvány, az időjárás változása is elsöpri emberéletek százazreit, — hanem sokkal inkább az emberi lélek és műveltség területén végzett vészes pusztításai miatt. Ez a háború, mely következése és folytatása az előzőnek, mélyebben éget és roncsol az emberi lélekben, mint valaha is az előaőek. Mintha minden megegyezés megszűnt volna ember és ember között. Mintha elfeledték volna a küzdőfelek a lovagiasság, a harc, a párviadal elemi játékszabályait. Horizontálisan

és vertikálisan, harctereken és harcterek mögött, népek között és társadalmi rendszerek között, földön, vízben, víz alatt és levegőben, minden földrészen, minden színű és fajtájú nép között folyik a küzdelem, olyan méretekben és olyan eszközökkel, ahogyan ezt az emberi fajta soha nem látta még. A katonai cselekményekkel párhuzamosan dönteni akar ez a háború a fehér és a színes fajta jövőjéről, az occidentális műveltség megmaradásáról, a kontinensek egymáshoz való viszonyáról. Ilyen méretű szerencsétlenség az emberiség életében eddig még nem következett be. A mi nemzedékünk másodszer viseli el ezt a sorscsapást. A végzetten állunk szemközt, nincs okunk többé hiú reményekkel áztatni magunkat.

Ezt a szerencsétlenséget csak földrengéshez lehet hasonlítani: de ez a földrengés kegyetlenebb, mint amelyet a tektonikus erők valaha is megvalósítottak. Egyszerre reng a föld Európában és Ázsiában, Afrikában és Amerikában, a távoli szigeteken, Ausztráliában. Nincs egyetlen pontja a földgolyónak, mely a tragédia hatáskörén kívül maradhat. A levegőég éppen úgy hadszíntér, mint a barlangok és a tengerek mélye, békés lakásokban dül a háború, sokezer kilométerrel a katonai arcvonalak mögött, emberek, akárhol élnek is, Európában,

Afrikában, Ázsiában, Amerikában és Ausztráliában azzal a tudattal hajtják álmra fejüket, hogy ott honuk, s mindaz, amit egy élet munkájával gyűjtöttek, a ház, amelyben laknak, bútoraik, tárgyaik, könyveik, ruháik, életük és kedveseik élete reggelre megsemmisülhet. Aki, rövidlátóan és tunyán, biztonságban hiszi magát, kénytelen megtudni egy napon, hogy a földgolyón nincs többé biztonság egyetlen ember számára sem. Az ember sorsa mintha túlnőtt volna a földi méreteken. A földgolyó kicsi a kiáradt emberi indulatok számára: mindent elöntött, mint egy új özönvíz, a támadás szelleme. Katonák és polgárok, férfiak és nők, gyermekek és aggastyánok, minden korú, fajú, nemű ember az arcvonalon él ma, s ez arcvonal maga a világ. Ez a valóság, mellyel szembe kell néznünk.

E tragédia méreteit és következményeit mi, a szenvedő kortársak, áttekinteni nem tudjuk. Elképzelni sem lehet, hogyan alakul az elkövetkező évtizedekben földrészek egymáshoz való hatalmi viszonya? Milyen lesz a fehér ember helyzete a színes világban? Mi alakul ki a háború után Amerikában? Milyen lesz az együttműködés a ma egymás oldalán küzdő, a hadiérdek által egymás pártjára állított, de a társadalmi, világnézeti és gazdasági

ellentétek miatt egymással a béke síkján együttműködni képtelen hatalmak között? Ki uralkodik majd a tengeren? Lesz-e még bolsevizmus e háború után a világban, s milyen lesz? Hogyan alakul át az angolszász világ kapitalizmusa? Milyen szerepet vállal Amerika az új világban, mikor — a háború után — a romokból fel kell építeni az emberi együttműködés új rendjét? Miféle szellemi irányelveket tudunk megmenteni a múltból, hogyan lehet megbékíteni az indulatoktól, egyéni tragédiák fájdalmaitól sebzett lelkeket? Milyen lesz az arcvonalokról egyszer hazaérkező emberek felfogása, mi ég a lelkükben, hogyan találják meg helyüket a békés világban? A szerencsétlenség mérete, mely a világot sújtotta, következtetni enged a szenvedés méreteire és az indulatok hőfokára, mely mindazok lelkében lobog, akik e végzetes időszaknak szemtanúi és áldozatai voltak. Hogyan nyugodnak meg a lelkek? Hogyan lehet elsimítani a népek között a gyűlölet által szított ellentéteket? Mit ér még az értelem érvelése? E kérdésekre nem tudunk felelni. Mind úgy élünk, e század gyermekei, mint régi korokban városok, tartományok lakossága, mikor járvány, fekete halál pusztított a világban. A vaksors határozza meg, kit ragad el a dögvész? Az óvatosság, az előrelátás ilyen tömegjárványok idején sem

árt, de tudnunk kell, hogy a gondos megelőzés sem biztosítja életünket.

De az élet örök törvényei ma is érvényesek: a változás törvényének és a megmaradás elvének közbős, az egyéni sorson túl is ható princípiumai. Az emberi fajta megmarad a földrengés után is. A magyarság sorsa összefonódott Európa sorsával. Mert Európa nem végződik pontosan ott, ahol a földrajzi határok mutatják. Magyarország Európa műveltségi térképén még szerves területe annak a kultúrának, mely az emberi együttélés legmagasabb életformáit megalkotta. Magyarország pontosan úgy hozzátartozik a keresztény műveltség Európájához, mint Hollandia, Svédország, vagy Portugália. Hazánk történelmi határaitól keletre élő népek már a Kelet nagy szellemi, vallási és társadalmi eszményeinek sugárkörében élnek, akkor is, ha földrajzilag Európához tartoznak. Az európai kultúrát nem a hatemeletes betonházak, nem a repülőterek jelentik, nem is a vízleflyós klozett. Az európai kultúrát egy lelkiállapot jelenti, mely a keresztény műveltség hagyományaiból szívja erőit. Aki ennek az élmény szerű lelkiállapotnak részese, európai. A háború után az európai ember kénytelen lesz felelni a kérdésre, hajlandó-e továbbélni ennek a műveltségnek erkölcsi keretei között, vagy feladja

európai szerepét, s beilleszkedik új, az európai hagyománytól idegen eszmeáramlatok, életformák hatalmi arcvonalába? Ez a kérdés beláthatatlan következményeket idéz fel. Mi is felelni kényyszerülünk, a magyarság.

Most a vér ömlik. Egy napon ömleni kezd a tinta, s az emberiség egésze felveti *a háború felelősségének kérdését.*

Erre a kérdésre minden érdekelt fél szenvedélyvel és indulattal felel majd. Legalább is az első, a háború sorscsapásának sajgó emlékeitől zaklatott időben. A magyarság is kénytelen lesz felelni a felelősség kérdésére. Kis nemzetnek a szenvedélyek által fűtött vitában csak akkor lehet reménye, hogy hangját meghallják és meghallgatják, ha indulatmentesen, páthosmentesen, az értelem szigorú és tárgyilagos érvelésével felel. Föl kell készülnünk erre a pillanatra. Mert egy háború, mely egyszerre dől vízszintesen és függőlegesen a világban, nem ér véget a napon, mikor az emberek és a fegyverek elfáradnak. Egy napon meg kell találni a módját, hogy kis és nagy népek, — vonakodva írjuk le, de ez az igazság: az emberiség népcsoportjainak egye-

teme, — megtalálják a békés, gyakorlati együttműködés módját. Békétárgyalásokon megfogalmazhatják az együttműködés irányelveit, de gyakorlati valóság csak akkor lesz ez irányelvekből, ha a szenvedélyek elnyugodnak, ha a népek és vezetőik beletörődnek a kérlelhetetlen igazságba, mely így hangzik: *a háború felelőssége kollektív*. A szenvedély, az indulat, a jogos fájdalom okozta keserűség sokáig nem lesz hajlandó elismerni ez igazságot. A szellemi emberek kötelessége lesz, hogy a kollektív felelősség igazságát kimondják, s minden erkölcsi és tárgyi bizonyítékkal igazolják. Egyetlen hatalmi csoport sem tagadhatja meg a felelősség elvét, egyetlen nép sem. Nem háríthatják át a népek a felelősséget kormányaikra, mondván: „Helyettünk és nevünkben cselekedtek“, — mert a számonkérő indulat kérlelhetetlenül ezt kiáltja majd feléjük: „Miért nem cselekedtek hát kormányaitok akarata ellen?“ A kérdés gépies és reménytelen. A kormányzatok, a világ politikai, társadalmi, gazdasági erőcsoportjai, a népek, a szekták, a semleges vagy harcosszellemi emberek, azok, akik állást foglaltak egyik, vagy másik küzdőpárt mellett és azok, akik hallgattak, szerepük vagy művük magányába menekültek: mind kénytelenek majd felelni. Mert ezt a kérdést, az emberiség legnagyobb

tömegszerencsétlensége által felidézett felelősség kérdését, igen nagy erővel szólaltatja meg az emberi lelkiismeret. S ha sorrendben mások és mások is ülnek majd a vádlottak padjára, az emberi lelkiismeret tudni fogja, hogy nem a sorrend számít, hanem az igazság, s az embereknek nem lehet reményük addig békére és együttműködésre, amíg a felelősség kérdésében ítéletet nem hoztak. S ez az ítélet, ha igazi békét akarnak, nem szólhat másként, mint a kollektív felelősség beismerésének jegyében. Azért, ami történt, a szó végső, erkölcsi értelmében, mindenki felelős, aki ebben a korban élt. Az előre nem látó szűkkeblűség éppen úgy felelős, mint a támadó indulat, a katona éppen úgy, mint a polgár, a forradalmár éppen úgy, mint a bankár, a névtelen és „megtévesztett“ tömeg éppen úgy, mint szellemi és politikai vezetői. Az emberiség e vád súlya alatt nem hivatkozhat szellemi, vagy politikai kiskorúságára, nem mondhatja mellveve, selypítő ártatlansággal, hogy nem volt elég művelt, vagy hatalmas, megakadályozni a szerencsétlenséget. Az emberi tömegeknek e civilizáció technikai áttételei jóvoltából minden a kezükben volt, hogy ne pusztítsák el ezt a civilizációt. Aldous Huxley megrendítő regényének, „És múlnak az évek“ című művének egyik hőse, Mr. Propter

mondja, hogy ostobaság új emberi és társadalmi rendet remélni az emberek összeségétől mindaddig, amíg az egyes emberben reménytelen erővel uralkodnak a bujaság, a hiúság, a kapzsiság és a kéjvágy, a kegyetlenség és a bosszúvágy indulatai, amíg a nevelés fel nem oldja az egyénben ez indulatokat méltányos és a közösség jólétét, békéjét szolgálni akaró hajlamokká. Miért kívánjuk Európa 480 millió lakosától, hogy valamilyen új társadalmi, politikai, vagy gazdasági rend keretein belül átalakuljanak jószándékú, békéshajlamú tömeggé, mikor egyénenként nem jószándékúak, hanem buják, kapzsiak és kegyetlenek? Miért reméljük, hogy egy új világnézeti elv 480 millió rosszindulatú, kapzsi, a nevelés által csak tökéletlenül fegyelmezett emberből olyan közösségeket alkot majd, melyek közösségi megnyilatkozásaikban másfélék, mint az egyének, kiből ez a tömeg összeállt? A kollektív felelősség kérdése tehát közvetlenül és nagy erővel veti fel, — mint látni fogjuk — a nemzetnevelés, s általában a nevelés időszerű problémáit; ezért említjük e helyen. De erről később. Most csak azt kell kimondanunk, szépítés és kerülgetés nélkül, hogy a háborús felelősség kérdése bennünket, magyarokat is színvallásra kényszerít egy napon, mégpedig nem valamilyen alkalmi bíró-

ság előtt, hanem az emberi lelkiismeret örök ítélőszéke előtt. Vállalnunk kell ezt a vádat, s mindazt, ami részünk benne. S rögtön meg kell mondanunk, hogy amikor ezt a vádat vállaljuk, bizonyítani kívánjuk a feltétlen, kollektív felelősség tételét is. Nagy népek, mint a németek és olaszok, angolok és amerikaiak vagy oroszok, — most népekről beszélünk, teljesen függetlenül és tekintet nélkül e hatalmak világnézeti és társadalmi jellegére, — nem tudták megakadályozni ezt a háborút, jóllehet a hatalmi eszközök, valamint az anyagi feltételek birtokukban voltak ehhez. Hogyan vethetnék hát fel a felelősség kérdését egy néppel szemben, mint a magyar, mely soha nem volt imperialista, soha nem akarta világnézetét, a társadalmi berendezkedésről vallott elveit más népekre kényszeríteni, soha nem óhajtott egyetlen olyan falvat elfoglalni, mely ezer éven át nem tartozott a Szent István-i birodalomhoz, mely — mint egy kiváló magyar írta — „falvakban gondolkozott“, mikor imperializmusról beszélt, s nem Bécsset, vagy Belgrádot akarta, hanem Zágont követelte vissza? ... S mégis, elkerülhetetlen, törvényszerű következetességgel telt be e népen is a végzet: részt kellett vennünk e háborúban. A világ, soha nem látott tűzvészsel, felgyulladt körülöttünk: elképzelhető-e, hogy ez a tűzvész nem

gyűjtja fel a mi házaink tetejét is? A magyar mérsekelt, tartózkodó, ezeréves veszélyöszönnel szemléli a világ jelenségeit, ezer éve ugyanazok a történelmi erővonalak metszik a magyarság életvonalait. A magyar nem kegyetlen: történelmi sorsa méltányosságra és óvatosságra tanította. Ezer éven át egy kis nép, mely nagy hatalmak állandó viharzónájában él, megtanulja, hogy egyetlen kötelessége van önmagával és a világgal szemben: *megmaradni*. Túlzással, igazságtalansággal, méltánytalansággal, vad indulatokkal, kegyetlenséggel lehet hódítani; megmaradni csak méltányossággal, türelemmel és arányérzékkel lehet. Nem él még egy nép a Dunamedencében, melynek történelmi arányérzéke oly fejlett, oly öntudatos lenne, mint amilyen mértékben a magyar rendelkezik a megmaradás törvényének e legfontosabb képességével. De csodálhatjuk-e, ha ezt a páratlanul józan, mértéktartó, idegen számára néha csaknem érthetetlenül kiegyensúlyozott magyar világot is felgyűjtja egy pernye, mikor ég a világ, legközvetlenebb szomszédságában, s mindenütt, amerre az emberi pillantás elhatol? Mikor a világban tűzvész pusztít, megóvhatja-e a leggondosabb előrelátás és védekezés egy kis országban a lelkeket az indulatoktól, melyek lángot vetnek a háztetőkre? Ezt a tűzvészt, melyben a világ lég-

nagyobb értékei hamvadnak, bizonyosan nem mi gyújtottuk. A magyar soha nem volt politikai gyűjtő a világban. Nem szerezni akart, — ismételjük, el nem fáradó makacssággal, mert ez az igazság, — hanem megtartani. Mikor a világ megtelik kegyetlen indulatokkal, maradhat-e teljesen közömbös egy nép? Ki felelős: a magyarság, mely mindig mértéket tartott és szerezni nem akart, csak megőrizni; vagy azok a szándékok és indulatok, melyek megtöltötték az emberiség egyetemének lelkét a kegyetlenség, a korlátlan és fékevesztett támadó szellem Önkívületével? Vizsgáljuk meg pontosan, részrehajlás, öncsalás és önámítás nélkül háborús magatartásunkat, vizsgáljunk meg mindent, ami határainkon belül történt, tárjuk fel az okokat és a történetek módját és módszereit, s látni fogjuk, milyen viszonylagos a mi felelőségünk mindabban, ami történt, — milyen viszonylagos, odamérve a világban fellobbantott indulatok arányaihoz? Mini mikor valaki, kapkodó zavarában, gyufát gyújt az éjszakában, mikor mások körülötte már felgyújtották a világot. . . Nem, a magyar nem kegyetlen, nem is kapzsi. Mi ez években sem akartunk mást, mint ezer éven át: megmaradni. S amikor e sorsfordulón a magyarság háborús felelőségének kérdését vizsgáljuk, nem vádolunk másokat és nem

kérünk számon idegeneken semmit. De bizonyítani akarjuk, hogy jogunk van megmaradni.

Népek nagy vizsgájának órájában megmaradni csak az tud, kinek nemcsak joga, hanem ereje is van hozzá. A világot két erő alakítja: az anyagi hatalom és a szellem. Anyagi hatalmunk viszonylagos. Szellemi szintünk erőt ad ahhoz, hogy olyan feladatokat, melyek nem haladják meg a magyarság anyagi képességeinek felső határát, megoldjunk itt a Dunamiedencében. De az anyagi hatalom végső értelemben mindig következése a szellemi vezetőszerpnek, melyre egy népet kijelölt tehetősége és a sors. Most, amikor az emberiség egyik legnagyobb sorsfordulatának idejét éljük, meg kell vizsgálnunk önmagunkat, s fel kell készülni arra, hogy anyagi és szellemi erőinket, feltétel és maradék nélkül hazánk megmentésének, megmaradásának, s ezáltal Európa jobb sorsának szolgálatába állítsuk.

Az egyéni életben, mint népek életében, elkövetkeznek időszakok, mikor a létezés addig ismert feltételei és szabályai váratlanul elvesztik érvényüket. Európa népei egy emberöltő óta ilyen idő-

szakot élnek át. Ismételjük-e mindazt, ami már a tömeg-ember számára is unalomig ismert igazság, amit néhány élesen látó európai szellemi ember mondott ki telőször, mint vészkiáltást és figyelmeztetést, s ami politikusok, közgazdászok és államférfiak beszédeiben és írásaiban is átváltozott közléllyé? Soroljuk fel újra a válság okait, melyek végső következtetéssel a világháborús kirobbanásokhoz vezettek? A technika, a XIX. század liberalizmusa által teremtett csodaeszközök, módot adtak az occidentális világ tömegeinek arra, hogy eddig soha nem sejtett és álmodott arányszámban elszaporodjanak, — száz év alatt megháromszorozódott Európa és Amerika lakossága — módot adtak a tömegeknek arra, hogy felelőtlenül élvezzék egy technikai civilizáció áldásait, s az emberiség nagy tömegeit abban a téveszmében ringatták, hogy különösebb egyéni erőfeszítés nélkül, a gazdag örökös gondtalanságával, a tömeg emberének joga van uralkodó szerepet követelni az élet minden területén. Ez egyik oka a válságnak, (Ortega y Gasset.) E folyamattal párhuzamosan elhatalmasodott az európai lélekben a baljós gyanakvás, hogy Európának nincs vezető szerepe többé a világban: az egyéni erőfeszítést, tehát a felelősségérzetet és az erkölcsi gátlást, felváltotta a tömegek lelkében a

tékozló örökös szűkülő léhasága. (Spengler.) A század legkitűnőbb humanistái, így Madariaga és Huizinga, pontosan meghatározták ezt a lelkiállapotot. Tagadhatatlan, hogy a XIX. század liberalizmusa az emberi együttélés és fejlődés addig nem ismert lehetőségeit váltotta át valósággá, — bizonyítéka ennek, hogy a higiénikus, technikai és társadalmi fejlődés az occidentális tömegeknek módot adott a szaporodás olyan mértékére, amilyent addig az emberiség semmiféle társadalmi renden vagy kultúrfokon belül nem ismert» Bizonyos az is, hogy ennek a liberalizmusnak nagy hibái, túlzásai, aránytalanságai voltak. A „kollektív elv“ egyenes következése a múlt században a liberalizmussal párhuzamosan kifejlődött, csodálatos bőségű és gazdagságú civilizációnak: a tömeg-ember úgy érezte, övé a világ, csak élnie kell a készből, fürödhet, utazhat, termelhet, hála a technikának, tetszése szerint; s jogot érzett arra, hogy különösebb egyéni tehetség nélkül is beleszóljon a világ vezetésébe. Az emberi történelemben először történt meg, hogy a tömeg nem engedte vezetni magát a kiválóbb szellemek által, hanem önmaga óhajtotta vezetni a világot; s erre a végtelen felelősségű szerepre nem valamilyen erkölcsi, vagy egyéni kiválóság, tehetség jogosította fel, hanem egyszerűen a tömeg ténye,

melyet hivalkodva kiáltott világgá. A tömeg-ember, — s ez az új, a forradalmi a tünetben, — nem valamilyen különös szellemi, vagy erkölcsi jogcímen óhajtja vezetni a világot; csaknem büszkén ismeri be, hogy jogcím nélkül, egyéni képességek nélkül, egyszerűen a tömeg jogán követeli magának ezt a történelmi szerepet. Mint valamilyen eszményi, korszerű Paradicsom terület el szemei előtt a Földgolyó, ahol nincs is más dolguk a tömegeknek, mint élvezni az életet, a fákról gépkocsik, rádiók és olcsó strandfürdők lógnak, a raktárak tele vannak konzervekkel, s valamilyen csekély testi vagy szellemi erőfeszítést követelő napi munka után mindenki elmegy a moziba, megnézi a legújabb amerikai mozgóképet, s így elégíti ki kultúr-igényeit, ugyancsak különösebb szellemi, vagy erkölcsi erőfeszítés nélkül. Mindez korlátlan és gátatlan, mert a technika — ismételjük, a XIX. század egyéni lángelméi által megteremtett technika — futószalagon gyártja tovább ezt a civilizációt, s megszerez minden terményt, melyre e különös édenkertben a tömegembernek szüksége van, vagy lehet. Minden, ami még szükséges, hogy egy erőskezü társadalmi rend megszervezze e gond nélkül termelt javak elosztását, így látja korát a tömegember. *Csak egyben téved: ezt a civilizációt nemcsak*

egyéni lángelmék teremtették meg, hanem azok /A működtetik. Ez a civilizáció, egész technikai varázásával, éppen olyan gyorsan reked el és akad meg, mint ahogyan termel, ha különleges képességű, a technikai, bölcseimi, fizikai, kémiai gyakorlatot rendszeres, nemzedékek között kifejlesztett összjátékkal átöröklő és továbbfejlesztő lángelmék nem őrzik meg. S a lángelméket nem lehet göregekben, parancssóra tenyészteni. A tudományos spekuláció egy nemzedék alatt megtorpan, ha nincs légköre, ha nincs tudatos folytatása, ha nincs feltétele annak, hogy az egyéni képességek szabad kifejtése ápolja és továbbfejlessze mindazt, amit az előzőek feltaláltak. Egy civilizáció csodagépeit, melyek a tömegember számára megteremtették a terüj-asztalkám csodáját, nemcsak feltalálni kell, hanem üzemben is kell tartani, mindegyre tökéletesíteni, új és új részletekkel, fogásokkal, áttételekkel kell gazdagítani. Erre a tömegember nem gondol. S egy napon, — sokkal gyorsabban, mint hiszi, — észre kell vennie, hogy a készletek elfogytak, a konzerveket elfogyasztotta a mohó, élvező örökös, s a titokzatos gépezet, amely eddig gondtalanul szállította az élet javait, recsegve, akadozva működik, majd megáll. Semmi nem öregszik, kopik olyan gyorsan, mint a csodagép, amely mögött nem áll vi-

gyázó, tökéletesítő szándékával és erkölcsi erejével a teremtő ember, aki nemcsak a részletet jól ismerő szakember, hanem az összefüggéseket ismerő lángész. Mert a kultúra, melynek a civilizáció csak korszerű segédeszközöket nyújt, mindig az ember legnagyobb, erkölcsi erőfeszítése. *A kultúra mindig szintézis.* Ez az, amit nem tud a tömegember, s kezdetleges érdekei ellenségének érez mindenkít, aki e veszélyekre és kötelességekre figyelmezteti.

Mindez ma közhely már, s a tömegek öntudatában is dereng. A civilizáció futószalagja hamarabb akad el, mint képzelte e nemzedék: nem elég termelni, alkotni is kell. A korlátlan mennyiségi elv az élet minden területén kezdi hitelét veszteni; általánosan felhangzik a segélykiáltás, mely a minőségi elv érvényét követeli. Ez a válság természetesen eljutott hozzánk is. A háborús kényszergazdálkodás működteti még a futószalagot, amely most nem az élet kellemeiségeit szolgálja, nem azt termeli, aminek jóvoltából az elmúlt évtizedekben az élet a tömegember számára oly varázsoson egyszerűvé és kényelmessé változott, hanem mindazt, ami ezt a civilizációt, annak külső felületét gyorsan és gyökeresen elpusztítja. Német képes folyóiratokban láthattuk nemrég az angolok által szétbombázott Lübeck és Rostock — a nagy polgári kul-

túra e legszebb alkotásainak, — megsemmisült házsorairól készült fényképfelvételeket. Nem tudjuk, valamilyen különös statikai véletlen okozta-e, vagy a házsorok kohéziója? — de a városnegyedekben, ahol a csodálatos középkori házak rommá égtek, egész utcasorok érintetlenül őrizték meg a házak homlokzatát. Az üres ablakok, a nemes homlokzatú falak mögött nincsen semmi: a lakások, üzletek, raktárak, mindaz, amit évszázados polgári munka, tehetség összegyűjtött, néhány tragikus óra alatt megsemmisült. De a homlokzat áll még, az üveg-telén, elszenesedett ablakkal. Ez a jelkép kísértetiesen illik az európai civilizációra. E háború után eddigi világképünk homlokzata marad csak meg, hirdetve, hogy a büszke külzet mögött valami-kor az élet magasrendű igényeit és értékeit rejtgették. De a homlokzat mögött leégett egy civilizáció, az életformák rombadőltek s a raktárakban nincsen semmi, csak üres konzervdobozok.

S mert a háború nemcsak eddig nem álmodott méretű anyagpazarlást követel, hanem emberi életek millióit is feláldozza, mindegyre problematikusabb: lesz-e a háború után elegendő emberi tartalék

Európa felépítéséhez? Lesz-e elég szakmunkás, gondolkozó, szakember, feltaláló, megfelelő gyakorlatú és képességű technikus, mérnök, vegyész, építész, aki a béke nagy feladatainak szolgálatában üzembe tudja helyezni az elakadt futószalagot? Ez a kérdés nem szónoki. Már a hadiipar egyik legnagyobb problémája a szakmunkások kérdése. A hadiipar mellett látjuk a háborúban folytatóit békés gazdálkodás rendkívüli munkásproblémáit. Az élet minden területén emberhiány mutatkozik, éppen ma, a tömegek korában. Egy jó litográfust, képzett mechanikust, biztoskezü elektrotechnikust, rádiószerelőt éppen olyan nehéz találni, mint megfelelő irodai személyzetet. Az emberi utánpótlás a legtöbb iparágban, az élet minden területén hiányos és másodrendű. Az európai ember kultúrigényeinek az elmúlt három-négy évtizedben bekövetkezett zuhanása, a kultúra igazi erőfeszítéseinek hiánya a tömegek életében, nevelésében, szórakozásaiban, kezdi megmutatni veszélyes következményeit. Nem valószínű, hogy valaki lángeszű feltaláló, zsenije szakmájának, ha máskülönben beéri egy civilizáció szórakoztató iparának selejtes hulladékaival, rabja a sportörületnek, a rekord-rögeszmének, s egyéni erőfeszítés által megszerzett műveltség helyett megelégszik az újságok négyhasábos címei, a mozgó-

képhíradók és a rádió sietős, felületes, külsőleges eszközei által továbbított értesültséggel. Száz év előtt egy vasesztergályos vagy nem tudott semmit Ceylonról, vagy kénytelen volt ügyes-bajos utanjárással megszerezni néhány könyvet, tudományos iratot vagy útleírást, s üres óráiban figyelmesen, tehát egyéniségének teljes erőfeszítésével sajátított el adatokat, melyek összege képet nyújtott neki Ceylonról. Ma ugyanez a vasesztergályos a mozgóképszínházban, valamilyen émelygős szerelmi történet bemutatása előtt, a nyolcvanfilléres belépőjegy árán, megbámul egy oktató-filmet, mely a ceyloni gyöngyhalászok életét mutatja be, s úgy érzi, mindent tud, amit e témakörrel tudni lehet és érdemes. A tömegember erőfeszítés nélkül szerzi a világról értesüléseit, s azt hiszi, ez értesülések egyértelműek a műveltséggel. A „művelt“ világ nagy tömegei az újságok négyhasábos címszalagjairól, a rádió népszerű tudományos húszperceiből, a mozgóképszínházak ledarált oktató műsorából alkot valamilyen homályos világképet, melynek műveltséghez annyi csak a köze, mint a családi képes folyóiratok „*Innen-onnan*”⁶ rovatának az *Encyclopaedia Britannica*-hoz. Ez az európai tömeg-„műveltség“, mely az „*Innen-onnan*“, az „*Alterlei*“, az „*Ön dii*“ és „*Un peu de tout*“, s a népszerűen tudományos jel-

legű szépirodalmi „*short story*“ oldalairól szívja táplálékát, kezdi megmutatni a gyakorlatban veszélyes következményeit. A nevelés felelős vezetői kezdi gyanítani, hogy jó szakember csak az lehet, aki az összefüggéseket is látja, kinek számára a mesterség, a szakma csak a kultúra szintézisének a tudás mikroszkópja alatt felnagyított részlete. Nem lehet jó orvos az, akinek nincs igazi filozófiai műveltsége, s nem lehet filozófus az, aki nem tud az emberiség legújabb élettani tapasztalatairól, nem lehet jó alkotó mérnök, aki nem ismeri a természettudomány legújabb felfedezéseit, nem lehet alkotó ember, aki nem hordozza lelkében az emberi műveltség szintézisének alapanyagát. Soha nem élt ilyen tömegű ember Európában és Amerikában, és soha nem volt ilyen nagy szükség elsőrendű szakemberekre. Az orvoshiány világjelenség; egy jó szerelőt, aki munkáját, mondjuk a légcsvár-szerelést, nemcsak szakismerettel, hanem a műveltség felelősségérzetével végzi, fényszórókkal keresnek és arannyal fizetnek. Tisztességes gyorsíró találni éppen olyan nehéz, mint teremtő képességű biológust. Az alkotóerejű szakember hiánya az ember-tömegek felduzzadásával egyenes arányban jelentkezik.

A háború parancsoló szüksége természetesen két-

ségbeesett erőfeszítésekre kényszeríti a hadviselő hatalmakat. „Egy országot egy szerelőért!“ ... — kiáltják a hadvezérek. Ma ez a jelszó. A csodagépet soha nem álmодott rekordokra kell kényszeríteni. A tankokba villamos hűtőszekrény kell, s a repülőgép, mely tegnap még „a világ leggyorsabb légi járműve“ volt, ma „légi tevé“, kedélyes dro-medár, mely lomhán szálldos négy-ötszáz kilométeres légi sebességével a szétbombázott városok felett. A harc feltétele a rekord. A béke feltétele, mikor és hogyan tudjuk a civilizáció e kétségbeesett megpróbáltatásának ütemét, a háborús termelés ritmusát, a béke és az ember természetes életüteméhez hangolni? Mert közhely az is, hogy a tömeg-ember életüteme nem követte az egyéni tehetség, a lángész által megteremtett életlehetőségek ütemét. Mind több az ember, aki a törzsasztalnál a sztratoszféraitazások korlátlan lehetőségeiről fantáziái, s mind ritkább az ember, aki megbízhatóan tudja megjavítani egy elromlott kerékpár sebességváltóját. A tömeg, életigényével és életütemével, messze elmaradt a XIX. század által teremtett csodálatos lehetőségek mögött. Életigény alatt most természetesen nem a tömegember élvezőkészségét értjük, mely korlátlan, hanem alkotó tehetségét és erkölcsi felelősséget.

A háború felelősségének kérdésére tehát minde-
nekelőtt a kollektív felelősség bizonyításával kell
válaszolnunk. Elképzelhető, hogy a háború befejez-
tével, mindaddig, amíg a béke tartós formákat ölt,
a felkorbácsolt szenvedélyek nem lesznek hajlandók
belenyugodni a kollektív felelősség fájdalmas igaz-
ságába. De a szenvedélyek egy napon megnyugosz-
nak, mert az. élet parancsszava még a gyűlöletnél
is erősebb, s az emberek nagy tömegei megértik,
hogy az újkori háborúk legfőbb oka és értelme a
feudalizmust felváltó és követő occidentális kapi-
talizmus rövidlátása, szűkkeblősége és különös te-
hetetlensége. A XIX. század liberalizmusa megte-
remtette a földi javak csaknem korlátlan termelési
lehetőségeinek feltételeit és eszközeit, E korszak
zsenijeit olyan élethelehetőségeket tártak föl az emberi-
ség nagy tömegei előtt, mint azelőtt egyetlen kor-
szak sem a történelemben. *E folyamattal párhuzam-
osan bekövetkezett a birtoklás arányának eltoló-
dása a társadalmakon belül éppen úgy, mint népek
és kontinensek között.* Amerika, hatalmas gazdasági
egységével, a termelés olyan méreteit mutatta a
világnak, amilyenről azelőtt álmodozni sem lehe-
tett. Európában a nemzeti elv apró, megkötött ter-

melési területekre szakította a kontinens természetes gazdasági egységét. Mindazt, ami a világot egyszerűbbé, gazdagabbá, csodálatosabbá varázsolta, a technika legfontosabb találmányait — nagyon csekély kivétellel — az európai szellem alkotta meg. A gépkocsi, a repülőgép, a rádió, a mozgókép, a vegyészeti csodaszerek, mindez a múlt századvégi és e századeleji Európa találmánya. S amíg Amerika, mely a nyugati kontinens egyes államainak nemzeti jellegét össze tudta olvasztani a 130 milliós lélekszámú hatalmas birodalom gazdasági egységébe, e találmányokat a korlátlanabb piaci lehetőségek jóvoltából tökélyre emelte, Európában néhány évtized alatt bekövetkezett a nemzeti államok határai közé szorított termelés asztmatikus elakadása. A háború egyik legfőbb oka az a csodálatos rövidlátás és szűkkeblűség, mellyel *a világ nagy, birtokos nemzetei nem voltak hajlandók felismerni önnön érdekeiket*. Az emberi természetből következik, hogy áldozatokra csak akkor szánja el magát, ha erre a végső szükség kényszeríti. Amerika és Anglia vezető pénzügyi, ipari és gazdasági hatalmasságai nagyon pontosan tudták, hogy Európa, mely az újkori termelés igényei szempontjából behozatali terület, hitelre, nyersanyagokra és a fogyasztási területieknek mind nagyobb, nyitott egy-

ségekben feltárt összeségére szorul. Minden felelős és gondolkozó iparvezér és pénzüember tudta Angliában és Amerikában, hogy az a földrész, ahol az újkori találmányok, az új életrend, társadalmi lehetőségek, a higiénia, az orvostudományok fejlődése, a kanalizáció félmilliárd embernek adott az addig ismert átlagos életkornál jelentékenyen hosszabb életet, a nacionalista államok határai közé szorítva nem tud megélni, a világnak egységes piacokra van szüksége, a nyersanyagokat méltányosan el kell osztani, s a termelő erejű európai szellem termékei számára korlátlanul meg kell nyitni a világpiacokat. Minden felelős és magasállású ember tudta ezt, Európában és a világban. De a birtokos ember természete olyan, — s általában ilyen az emberi természet — hogy egyetlen pillanattal elébb sem szánja el magát a szükséges áldozatokra, csak, amikor a szerencsétlenség már lesújtott, amikor az előre látott, végtelenül megvitatott és bizonyított tragédia már bekövetkezett és lezajlott. Az újkori háborúk legfőbb értelme *a tömegek harca az általános szociális szint emeléseért*. Ilyen tragikus módon, felmérhetetlen áldozatok árán, emberi és anyagi értékek felbecsülhetetlen tömegének pusztulása árán, szavakban kifejezhetetlen emberi szenvedés, könny és vér árán végül csakugyan nivellálódik valameny-

nyire a birtokosok és a nélkülözők közötti ellentét. Nem túlságosan. Egy világháború kell hozzá, — egy? nemzedékünk élettörténete bizonyítja, hogy több is — amíg a birtokosok, az osztályok és a népek, belátják, hogy bizonyos engedmények, bizonyos áldozatok nem odázhatók el tovább. Az elmúlt világháború után Európa társadalmi berendezése tagadhatatlanul szociálisabbá változott. Gondoljunk vissza csak százéves távlatban a történelembe, s látnunk kell, hogy a napóleoni háborúk még merőben imperialista és nacionalista háborúk voltak, különösebb társadalmi következmények nélkül. De száz év múltán Európa városai és államai már megteltek tömegekkel, melyek elkezdték a maguk külön, szociális háborúját a nagy világháborún belül, s ha a világháborút valamennyi résztvevő állam nacionalista szempontból el is vesztette, — az elmúlt két évtized eseményei ezt bizonyítják, — a tömegek, ilyen felbecsülhetetlen, irtózatosságon, mint egy-két világháború, nyertek valamit. Nem sokat. Egy kevés aggkori biztosítást, egy műfogsort az OTI-tói, csekély *assurance social-t* itt, munkanélküli táppénzt ott, jóléti intézményeket, kórházakat, szavazati jogokat, egyszóval mindazt, amit éppen lehetett. Még a világháborúk és a forradalmak sem elég erősek ahhoz, hogy egy-két nem-

zedék életidejének forgása alatt megvalósítják a tömegek vélt, vagy jogos életigényeit, de világháborúk árán a birtokos osztályok és népek, kényszeredetten, nagy ellenállások leküzdése után, nagy és elkeseredett alkudozások, mérhetetlen anyagi és szellemi érték feláldozása után, csakugyan teljesítettek valamit e részben néma, részben pontosan megfogalmazott követelésekből. A tőke mindinkább átalakult az államhatalom által ellenőrzött termelési (erővé. A klasszikus kapitalizmus szemeink előtt szűnt meg létezni huszonöt-harminc esztendő alatt. A bolsevizmus Európa-ellenes erőitől való félelmében az occidentális kapitalizmus föltalált olyan adózási rendszereket, melyek a vagyon-gyűjtés és a korlátlan kereset alapelveit ingatták meg. Az occidentális, tehát „kapitalistádnak, vagy „plutokratá“-nak nevezett világ legtöbb államában a progresszív adózás ma közvetlen adóban elviszi végső fokon a kereset kilencven százalékát is. Az angol örökösödési adó két nemzedék életideje alatt kiforgatja az örököst mindazokból a javakból, melyeket Örökölt, ha munkával és tehetséggel nem szerez új értékeket hozzá. A világ minden termelő erejének hozadékát igen nagy százalékban felemészti most a háború, de bizonyos, hogy a béke rendszerein belül sem lehet majd visszatérni a klasszikus, libe-

lális kapitalizmus ismert szerző és vagyongyűjtő módszereihez. Az állam ma csendes társ minden magánvállalkozásban, s nagyon szerény, ha csak ötvenszázalékos részesedést követel. Közvetlen és közvetett adókban ez a részesedés legtöbbször jelentékenyebb. A tömegek szociális igénye olyan tény, amely elől semmiféle termelési rend nem tud többé kitérni. Az emberi természet tragikus meghasonlásából következik, hogy soha nem hajlandó igazi érdekei szerint, a megfelelő időben cselekedni: bevárja a katasztrófát, mikor hasonlíthatatlanul nagyobb és tragikusabb áldozatok árán kénytelen megvalósítani mindazt, amit megfelelő időben aránytalanul kisebb áldozattal megelőzhetett volna.

Aki harc közben sopánkodni kezd, elveszti a csatát. Ha valaki érzeleg és viadal közben a múlton mereng: egyetlen horogütéssel leteríti az idő. A tömegek létezésének ténye fölött sopánkodni esztelenség, a tömegek létezésének tényéből következő, elkerülhetetlen társadalmi, gazdasági és kulturális következtetéseket elhárítani nem lehet többé. A háborúnak egy napon horizontális, tehát katonai értelemben vége lesz. Európa szellemi, társadalmi és

gazdasági vezetőinek már ma is legfőbb gondjuk, hogyan előzzék meg a háború vertikális következményeit, hogyan lehet e tökéletesen változott, történelmi alaktan szempontjából a múlttal szemben felismerhetetlen helyzetben elkerülni a nagy meg rázkódtatásokat, visszavezetni a tömegeket a háborúból a békébe, s úgy építeni fel a béke szociális és kulturális alapjait, hogy elbírja az új kor igényeit?

Az elkövetkező béke politikai alapelveiről vitatkozni ma szófecsérlés. Égetőbb szükség, hogy kis és nagy népek minden rendelkezésükre álló eszközzel már most felkészüljenek a béke szociális és kulturális megszervezésének nagy művére. A magyarság Európa sorsának intézésébe nem szólhat döntő szóval, *de saját sorsának intézése kezében van. A háború által teremtett helyzet a Duna-medencében a magyarságot vezetőszerepre jelölte ki.* Igen, hiszünk abban, hogy az egyetlen történelmi életheletőség a magyarság számára, ha tudatosan vállalja és követeli ezt a kulturális és gazdasági vezetőszerepet.

Vannak történelmi időszakok, mikor egy nép, elnyújtózva sorsa napsütöttebb tájainak fénytörésében, átadhatja magát egyfajta történelmi idillnek, beérheti a létezés viszonylag békés erőfeszítésével.

Minden béke viszonylagos, mert az élet és a természet nem ismeri az idilleket: az élet minden pillanatban és minden megnyilatkozási formájában változni, teremteni akar, s a teremtés mindig harc. A ma élő nemzedék öntudatában sóvárgó emlékezéssel él a XIX. század második felének napsütéses békéje. Csakugyan, ötven éven át úgy tetszett, az értelem által fegyelmezett indulatok és ösztönök lecsillapodtak, a józan ész, a belátás és a méltányosság kormányozza a világot. Ez ötven év emléke túlságosan közel van még sérült életünk öntudatához, hogy ne gondoljunk vágyakozva vissza ez elmúlt idő idilljére. Időközben megtudtuk, hogy ez az idill a mélyben már a háború csiráit érlelte: a tömegek e nagy korszak gazdasági aránytalanságain belül elégedetlenül éltek, óriási erők feszültek és mérköztek a társadalom mélységeiben, keresték az egyensúlyt, iparkodtak megvalósítani a fennálló rend birtoklási, termelési és elosztási visszásságainak méltányos rendezését. Ez a méltányos rendezés kész; helyében bekövetkezett az első világháború. Ez az „aranykor“, melyet irodalom, mozgókép, dalművek olyan varázsos fényben csillogtatnak meg, a valóságban egy új vaskor első fejezete volt már. S a háború és a forradalmak irtózatosszenvedéseinek át megtudtuk, hogy a XIX. század másod-

dik felében, a rögzített értékű pénz, a bankbetétek, a polgári derű és béke félszázadában Európa és Amerika nagy földműves- és munkástömegei a valóságban ellátatlanabbak és védtelenebbek voltak, mint ma, mikor a háború dúlásai közepette is minden állam, minden emberi közösség elsőrendű gondja a termelés és elosztás arányosítása, a munkás védelme, emberi szintjének nemesítése, egészségének, lakásviszonyainak, társadalmi szerepének, lakónegyedeinek, élelmezésének, műveltségének emelése. A nagy — technikai és kulturális területen csodálatosat és egyedülvalót alkotott — liberális korszakban egy zágrábi cipész, c&eh vasmunkás, magyar zsellér, vagy francia kazánfűtő hasonlíthatatlanul védtelenebb és kiszolgáltatottabb volt, mint ma, mikor minden tudatos közösségi erőfeszítés a birtokosok egyéni érdekeit iparkodik egyeztetni a közösségi szolgálat és arányos tehermegosztás elveivel. Az operettekben ez a korszak, — a XIX. század második fele, — ma is úgy tér vissza, mint a haboskávés, bankbetétes, polgárian érzelmes és gondtalan, a valcer dallamára és nemes ütemére lebegő álmovilág. De ez az eszményi polgári és kapitalista idill a tömegek számára — Európában éppoly kevésbé, mint Amerikában — nem volt többé egyeztethető az élet igényeivel. Az elszaporó-

dott, a technika csodái által elkényeztetett tömegek életigényei megnövekedtek. A háború már csak a végszó volt; időlegesen pontot tett a néma és sötét vitában, melyet a tömegek folytattak a birtokosokkal. A birtokosok változtak a társadalmi osztályokon belül, változtak a népek rangsorában: a tömegek mindenütt azonos érdekűek voltak. Az új világháború nem volt nacionalista és imperialista háború -többé: államhatárok felett a tömegek harca volt egy új elosztási és birtoklási rendért.

Egy nemzedék fölébredt az idillből, s csaknem átmenet nélkül, egyik napról a másikra meg kellett tudnia, hogy *az emberiség életében sorsforduló következett be*. Ez a sorsforduló, méreteiben és jelentőségében, csak azokhoz a pillanatokhoz hasonlítható, mikor az antik világot, annak minden eszméjét, felváltotta a kereszténység, mikor a reformáció két pártra szakította Európát, s a francia forradalom megteremtette az európai civilizáció alapfogalmait. Hasonló válságban, sorsfordulatban élünk ma is. Hiú erőlködés lenne megjósolni, milyen életformájk, társadalmi rendszerek alakulnak ki e nagy változásból? *Európa legjobb szellemeinek meggyőződése, hogy a bolsevizmus nem lehet az occidentális tömegek életformája*. A bolsevizmus körül lezajlott az elmúlt két évtizedben az a „néma népszava-

zás“, az a „mindennapos népszavazás“, melyet Renan egy nemzet öntudatának, a maga jövője mellett tett mindennapos hitvallásnak nevez. Az occidentális munkástömegek lelkében, az elmúlt húsz esztendőben lezajlott ez a sok vitával, forradalommal, elmélettel és gyakorlattal ellenőrzött népszavazás, melynek végső ítélete úgy hangzik, hogy a kommunizmus, s annak gyakorlati politikai kifejezési képlete, az orosz bolsevizmus, európai emberek számára nem nyújthatja az új életforma lehetőségeit. A húszéves orosz szovjetkísérlet e háborúban kétségtelenül bebizonyította azt, hogy a mongolizált Szovjet-Oroszországban a legszigorúbb politikai nevelés, az egyéni élet minden igényének kíméletlen megtagadása hatalmas társadalmi és katonai szervezetet épített föl, mely a világ leghatalmasabb katonai apparátusával, a német hadsereggel szemben is sokáig és viszonylag eredményesen megtudta állni helyét. De bebizonyította azt is, hogy ez a bolsevista erőfeszítés az egyéni élet minden tartalmát felszívja, megfosztja az embert az élet minden olyan értékétől és javától, mely nélkül európai ember számára — legyen ez az ember filozófus Königsbergben, vagy csatornatisztító Londonban, — nincs többé az életnek valóságos értelme. Más kérdés, melyet e helyen nincs módunk megvizsgálni,

nyújt-e a kommunizmus elviselhető életformát a keleti ember számára? A mi sorsunk occidentális területen dől el, s ezért ezt a kérdést csak az occidentális tömegek szempontjából vizsgáljuk. A szovjet hadseregének e háborúban bizonyított, tagadhatatlan bátorsága, fanatizmusa sem bizonyít a szovjetrendszer európai lehetőségei mellett. E katonai erények legfőbb értelme annyi, hogy az orosz, különösen defenzív és nemzeti, önvédelmi háborúban, mindig is jó katona volt, s a mongolizált szovjet tömegek katonáinak lelkesége oly tökéletesen más, mintha nem is egyforma vérmérsékletű emberek állnának a harctereken egymással szemközt. Bizonyos, hogy egy ember, akitől húsz éven át egy céltudatos és könyörtelen politikai és társadalmi rendszer tudatosan és következetesen elvett mindent, amitől az európai ember még a harc pillanataiban is nehezen válik meg: a vallást, a családot, az otthont, a gyermeket, az egyéni becsvágyat, a szerzés, a korlátozott magántulajdonban kielégülő tehetség ön-tudatát, — bizonyos, hogy az ilyen (ember nem szentimentális többé, nem becsüli sokra az életet, könnyebb szívvel hal meg, mint a nyugati ember, aki még a „*juste guerre*“-ben is, mikor életét áldozza hazájáért, nemcsak becses és fájdalmas emlékektől, hanem az élet egyéni

értelmének mély öntudatától kénytelen búcsúzni.

Ez a szovjet-nevelés tehát fanatizálta az elmúlt húsz esztendőben egy keleti birodalom közel két-százmilliós lélekszámú tömegeit, s nem lehetnek kétségeink, mi történne, ha a keleti bolsevizmus egy napon módot és eshetőséget látna arra, hogy behatoljon az occidentális műveltség területeire? Az értelmiség lemészárlása, az occidentális életformák megsemmisülése, az egyéni életről alkotott, a nyugati műveltség eszméinek jegyében felépített elképzeléseink teljes csődje következne be a pillanatban, mikor a bolsevizmus megveti hatalmának alapjait Európa országaiban. A bolsevizmus kérdése az európai ember számára nem politikai, nem is osztályhatalmi kérdés, hanem a lét és nemlét, az európaiság kérdése. Ez a mérkőzés mindenekelőtt és mindenekfölött a harctereken dől el. De későbbi és mélyebb vonatkozásaiban eldőlt a nevelés, a társadalmi szervezés, az új, a technikai civilizáció feltételeiből következő termelési és elosztási rend problémáinak arcvonala is. A keleti bolsevizmus katonai, társadalmi és szellemi offenzíva javai szemben Európa nem maradhat meg a XIX. század klasszikus-liberális, ortodoxán kapitalista rendszereinek védbástyái mögött, s mint katonai, úgy szel-

lemi és társadalmi védőrendszerét is korszerűen kell átalakítania. A bolsevista nevelés félelmes és tagadhatatlan példája arra kényszerít, hogy *a nevelés kérdését lássuk az elkövetkező idő problémakörének gyúpontjában.*

Már a háború kezdeti idejében több, jövőbe pillantó nyilatkozat hangzott el a tengelyhatalmak, majd később az angolszász hatalmak részéről, s e nyilatkozatok egyértelműen az európai népek együttélésének, békés együttműködésének háborúutáni lehetőségeit vitatták. A harctereken egymással mereven szembenálló küzdőfelek a béke lehetőségeinek megítélésében meglepően egyeztették fel-fogásaikat. *A tengelyhatalmak, éppen úgy, mint az angolszászok, megegyeznek a feltevésben, hogy e háború után Európa mai, a nemzeti államok védvámhatáraitra szaggatott gazdasági szerkezetét nem lehet többé fenntartani.* Sajátos érdekek szemszögéből, de az alapelv azonosságában megegyezve, hangsúlyozzák e nyilatkozatok, hogy Európa a háború után elkövetkező világhelyzetben akkor őrizheti csak meg vezető, európai szerepét, ha a kontinens termelő és szellemi erőit a mai nemzeti határokon

túl, közös erőfeszítésben egyesítik. Természetesen senki nem képzei, hogy Európában belátható időn belül megvalósítható — az Egyesült Allamok mintájára — a politikai határok megszüntetése, az itt élő, különböző nyelvű, fajú, történelmi igényű népeknek valamilyen közös államhatalmi egységben való összefoglalása. A németek éppen olyan kevésbé álmodnak arról, hogy e háború után akár német hegemonia alatt is közös európai politikai képletet tudnak teremteni, mint az angolszászok. Európa igazi értelme soha nem lehet a nyelvi és faji egység: tragikus és nagygyerű feszültséget és tartalmat az európaiság fogalmának éppen a nívó-különbségek adnak, melyek az ittélő népek között lappanganak. Élet, erőfeszítés és áram csak ott fejlődik, ahol különböző szintek erői áramlanak egymás felé. Szint-különbség nélkül csak lapály van. Az amerikai tömegek lelkiéletének, életformáinak mind ijesztőbb standardizálódása éppen úgy bizonyítja ezt, mint a közös politikai rendszerbe kényszerített, hatalmi kényszereszközökkel megparancsolt életformában tengődő szovjet-népek életének példája. Európa nagysága és végzete mindig az volt és lesz, hogy különböző kultúrájú, múltú, fajú, nyelvű népek a jelenük szintjéért és fennmaradásukért, jövőjükért folytatott küzdelemben különböznek, s éppen

ez a különbözés adja meg a közös európai erőfeszítés igazi erejét és jellegét. A technika és a tömegek uralmának minden kiegyenlítő kísérlete sem teremtheti meg Európában azt a közös életformát, melyen belül az angolok és az olaszok, a magyarok és a franciák, a svédek és a portugálok, a svájciak és a románok egyformán éreznek, gondolkoznak, öltözködnek, filozofálnak, egyforma ütemmel és biztonsággal kezelik a gépeket, gyártják az érgörcsoldó porokat. Egy német soha nem érzi magáénak az olasz színházat, egy magyar soha nem érzi a maga eszmevilága kifejezésének azt, amit egy dán író könyve kifejez. Mint ahogy a villanyos erő, e kor egyik legfőbb fizikai mozgató ereje, csak ott jelentkezik, ahol a pozitív és negatív villanyosság váltják egymást, mint ahogy termékenyítő erejű éghajlat csak ott van, ahol hegy és völgy, rónaság, tenger és hegyláncok vonzó hatással vannak a légjáratokra, felidéznek és másítják azokat, s élet egyáltalán ott van csak, ahol ellentét van: úgy Európa sem lehet soha közös nyelvű, közös ízlésű, közös becsvágyú munkaterülete egy politikai, szellemi vagy társadalmi tervgazdálkodásnak. Európa nagy erőforrása és áramtelepe mindig az itt élő történelmi népek öntudatos, egymás ellen és egymás mellett folytatott versenyének különböző szintjéből

táplálkozik majd. Európa, melynek lakosai közös nyelvet beszélnek, melynek népei elvesztették történelmi öntudatukat, népi becsvágyukat, megszűnne Európa lenni a szónak abban az értelmében, ahogyan az volt az utolsó háromszáz esztendőben, mikor valóságosan az emberi akarat áramtelepe volt az egész világ számára. Európa ereje a sokszínűség, az ellentét, a vita, az emlékezés, a bizonyítás és a különbözőség. Ez volt szerepének igaz erőforrása a múltban, ez lehet csak a jövőben: s ha a technika, a tömegek uralmának kényszere, vagy valamilyen társadalmi, hatalmi szervezés közös életformára kényszerítené az itt élő népeket, — ez a feltevés önmagában oly nevetséges, hogy komolyan vitatni sem érdemes, — Európa elvesztené történelmi szerepét, s óriási iparteleppé és népek koncentrációs táborává alakulna át. Ilyen megoldásról és lehetőségéről egyetlen vezető hatalom sem álmodozhat.

De két világháború, megszámlálhatatlan sok helyi, nemzeti és társadalmi jellegű forradalom megtanította az európai népek vezető csoportjait arra az egyszerű igazságra, hogy a technika mai fejlettsége, az újkori termelő módszerek és segéd-eszközök, a közlekedés és az árucseré csaknem korlátlan lehetőségei mellett Európa nemzeti határai nem lehetnek többé egyértelműek az eddigi ismert

eb védett gazdasági vámhatárokkal. A németek éppen úgy, mint az angolok, — végül is ez a két nép lesz kénytelen megegyezni az új Európa gazdasági életformáinak kérdésében, — tudják és hirdetik, hogy a háború után Európában nagyobb gazdasági egységeket kell kialakítani, mert a nemzeti államok mai védővám-rendszere mellett minden békekötés céltalan és múltó értékű. A háború után az árucseré eddig nem ismert méretű körforgását kell megteremteni, ha nem akarjuk, hogy az európai termelés és az itt élő tömegek anarchikus gazdasági állapotok áldozatai legyenek. A gazdasági határokat tágítani kell, amennyire csak lehet; igen, egyáltalán nem utópisztikus az elképzelés, hogy a béke mindenekelőtt a gazdasági békekötés egyik válfaja lesz, melyet az igazi béke, a történelmi nemzetek politikai és szellemi megbékélése, s a háború vertikális, társadalmi vonatkozásainak elcsitulása a távolabbi időben követ majd. Mindenki tudja már Európában, hogy Kassán nem süthetnek argentinai búzából kenyeret, mikor Magyarországon mélyen a világszociális árak alatt fuldoklik a búza, — mint ahogy ez a megszállás idejében történt, — s Szerbia nem fulladhat meg disznai zsírjában, mikor Dániában takarmányhiány van. Bizonyos, hogy ez a nagy átszervezés sok egyéni vállalkozás vesztét okozza

majd; de a vezetők kezdik sejteni, hogy egy átmeneti gazdasági megrázkódtatás még mindig csekélyebb mérvű szerencsétlenség, mint egy új világháború, vagy társadalmi forradalom. Még mindig elviselhetőbb Európa népeinek összesége szempontjából, ha egy textilgyár tönkremegy Sopronban, vagy egy osztrák vasgyár kénytelen fuzionálni egy svéd acélteleppel, mint Európa pusztulása, mely menthetetlenül bekövetkezik, ha a védvámok mai rendszerét fenntartják. *A jövő Európáját gazdasági vonatkozásokban nem lehet másképp látni, mint vámtárok nélküli, közös, óriási termelő és elosztó területet, ahol az európai szellem kicsinyes helyi érdekek akadálya és gátlása nélkül, végre kifejtheti igazi képességeit.* Ma talán még valószínűtlennek tetszik, de néhány esztendő múltán egyáltalán nem lesz valószínűtlen a föltevés, hogy a mai, gazdasági érdekektől és világnézeti szempontoktól tragikusan részletekre szaggatott Európa helyén fölépül egy másik, ahol minden európai nemzet polgára akadály nélkül utazhat, s az útlevél zsebében jogot ad arra, hogy vízum nélkül lépje át az európai országok határait, Oslóban ugyanazzal a pénzzel fizessen, mint Nápolyban, s a norvég halász árúját egyenesen és külön engedély nélkül feladhassa a bolgár nagykereskedő címére. A gazda-

sági határok feloldása nem lesz és nem is lehet egyértelmű a történelmi és politikai határok spiritualizálásával, — ezt a rosszemlékű fogalmat az eltűnt kisántánt egyik elfogult, sovén és nacionalista államférfia, Titulescu dobta a népszövetségi eszmecserebe, — s Európa népei e nagyszabású gazdasági áramkörön belül mindegyre öntudatosabban kényszerülnek majd kifejleszteni nemzeti egyéniségüket és képességeiket, ha a nagy versenyben és körforgásban versenyképesek akarnak maradni. Az új Európát nem lehet a mennyiségi elv gazdasági rémuralmának tervei alapján felépíteni. Az „egyenlő teherviselés, a javakban való egyenlő részesedés⁴⁴ elve az európai ember számára nemcsak eszmeileg, hanem a gyakorlatban sem valósítható meg. A tömegek soha nem sejtett mérvű létezésének és burjánzásának ténye kizárja azt, hogy a termelt javakban a mennyiségi elv alapján egyenlő mértékben részesedjen mindenki, mert aki nem vesz részt megfelelő értékű és minőségű munkával a javak termelésében, nem igényelhet a maga számára éppen olyan részesedést, mint azok, kiknek képessége és munkaminősége a termelést tökéletesíti és a termelt javak bőségét fokozza. Ez az egyszerű emberi és gazdasági törvény nemcsak az egyénekre, hanem a tömegekre is érvényes. S minthogy

a tömegek létezésének tényével számolni kell, el-
látásukról gondoskodni kell, meg kell keresni azo-
kat a módszereket és rendszereket, melyek a több-
termelést és a méltányos elosztást biztosítják. *A bir-
tokosok, — akár nyersanyagok, akár képességek
és szellemi erők birtokosai, — nem hanyagolhatják
el többé m tömegek létezésének és életigényeinek
tényét.* Az újkori termelési erők és eszközök, a világ
nyersanyagkészletei még beláthatatlan időközön át
módot nyújtanak arra, hogy a földön élő tömege-
ket megfelelő termelő és elosztó rendszerek segít-
ségével emberhez méltó módon ellássák minden
szükségssel, ami a korunkbeli életről alkotott fog-
almak szerint az ember jogos igénye és szükséges
kelléke az élethez. Akár tetszik, akár nem, a szó
szellemi, vagy anyagi értelmében „kapitalistának“,
tehát birtokosnak tekinthető ember, vagy ember-
csoport, kénytelen lesz gondoskodni a tömegek élet-
igényéről, s ezt csak egy módon teheti: ha a birto-
kában levő anyagi és szellemi javakat a közcélú
termelés szolgálatába állítja. Aki jobban és tehet-
ségesebben termel, természetesen nagyobb mérték-
ben részesül majd e termelés hasznában, de nem
nézheti többé a birtokos közönyével a tömegek sor-
sát, — egyszerűen azért nem, mert az ellátatlan
tömegek elébb-utóbb eltapossák őt, a birtokost és

tehetségest, ha sorsukról nem gondoskodik. A birtoklás, — hangsúlyozzuk: a szellemi erők birtoklása éppen olyan érték, mint a nyersanyagok birtoka, — a jövőben nem lehet a korlátlan szerzés jogcíme, hanem a közösségi szolgálat egyik válfaja. Ennyit már megtanult a világ. Igaz, hogy két világháború árán tanulta meg.

8

Európában tehát meg kell nyitni a háború után a gazdasági határokat, hogy az európai termelő erők az egész világ boldogulásának érdekében szabadon fejthessék ki képességeiket. Mikor ezt hisszük és mondjuk, természetesen számot vetünk a világ mai gazdasági erőivel, s tudjuk, hogy az európai alkotó erők nem tekinthetők az autarkias gazdasági helyzetben belül világot alakító és vezető emberi képességeknek. Az európai mérnök, vegyész, fizikus hasztalan fejt ki az emberiség fejlődése és ellátása érdekében legjobb képességeit, ha nem rendelkezik a megfelelő nyersanyagok fölötti ellenőrzéssel. Olaj, gumi, mangánérc, chinin, jód, réz nélkül, — töredékét említjük csak az elsőrendű jelentőségű, vagy ritkább, nemesebb, de nélkülözhetetlen nyersanyagoknak, — Európa legjobb szel-

lemei hasztalan igyekeznek új találmányok, tökéle-
tesebb társadalmi és gazdasági rendszerek segítsé-
gével újra megindítani és kielégítően működtetni a
civilizáció elakadt futószalagját. A világ vezető
hatalmai* kény telének lesznek az elérhető és birto-
kolható nyersanyagterületek termékeit az eddig is-
mert méreteken felül kihasználni, s gondoskodni
kényszerülnek arról, hogy azok a termelő területek
is részesüljenek az elsőrendű nyersanyagokból, me-
lyeket eddig — a második világháború kezdeti ide-
jéig — fennállott világhatalmi helyzet nagyrészt
kizárt a szabad verseny esélyeiből. Ez a kényszerű-
ség nem valamilyen hirtelen kerekedett belátás,
méltányosság és bölcsesség következménye lesz, —
ismételjük, hogy nem hiszünk a birtokosok önzet-
lenségében, — s mégcsak nem is a háború által
felidézett világhatalmi helyzet új alakulásának ter-
mészetes folyománya; *akárhogyan végződik is ka-
tonai és halalmi szempontból ez a háború, a töme-
gek létezésének, sarjadzásának és tudatos életigé-
nyelnek ténye kényszeríteni fogja a vezető hatalma-
kat, hogy a nyersanyagok elosztását új, az eddigi-
nél sokkal észszerűbb és méltányosabb szempontok
szerint szervezzék meg.* S tenni kényszerülnek ezt
akkor is, ha időszerű érdekeik mást parancsolnak;
mert a világháború megtanította a kapitalizmust

arra, hogy üzemserű létezését fenntartani csak akkor tudja, ha a termeléshez szükséges anyagokat minden termelőképességű nép részére kiutalja, a gazdasági erőket mind nagyobb egységekben fogja össze és az elosztást az árucserre korlátozások nélküli rendszere biztosítja. *Ez nem egyes népek, vagy gazdasági érdekcsoportok érdeke többé, hanem alapfeltétele a civilizáció megmaradásának.*

E nagy gazdasági egység minden hatalom terve, nyíltan megvallott célja, s ebben a közös tervben találkoznak azok a népek is, melyek ma fegyverrel harcolnak egymás ellen e közös cél megvalósítása érdekében. Európa és Amerika, valamint mindazok a hatalmak és kontinensek, melyeket e két földrész katonai és gazdasági ereje ellenőriz — úgy mondhatjuk, a földgolyó népeinek négyötöde, — a háború után kénytelen lesz megteremteni a gazdasági együttműködés eddig nem ismert mérvű egységét. Ezt az egységet nem valamilyen kényszerbéke, hanem az emberi életakarát, a káosztól és anarchiától való félelem teremti meg. Nem lehet elképzelni, hogy a világ legműveltebb népei hajlandók lesznek tehetetlenül nézni, amint egy civilizáció atomjaira bomlik szét a tehetetlenség anarchiájában, mikor minden eszköz és anyag kezükben van ahhoz, hogy ezt a civilizációt tovább működ-

tessék, s az emberiség egyetemének javára soha nem ismert mértékben és minőségben tökéletesítsék. Nem lehet elképzelni, hogy németek, angolok, franciák, amerikaiak, olaszok, továbbá minden kis és nagy, európai és délamerikai nemzet valamilyen gazdasági öngyilkosságot követnek el, mely egyértelmű az eddig ismert legmagasabbrendű emberi életformának, a napnyugati civilizációnak pusztulásával, — csak, mert egyes gazdasági és politikai érdekcsoportoknak vélt és mesterséges időszerű érdekei a gazdasági védvámokkal megnyomorított európai rendszert tovább is fenntartani kívánja. Nem lehet elhinni és elképzelni, hogy ilyen irtózatot lecke, ilyen felbecsülhetetlen szellemi, erkölcsi s anyagi érték pusztulása árán az occidentális műveltség tömegei, s e tömegek vezetői ne tanulták volna megismerni önnön érdekeiket. Mert ha önzetlenséget és érdekmentességet nem is remélhetünk az emberektől, e tragikus tapasztalatok talán rákényszerítik a vezető hatalmakat arra, hogy *ne képzelt és mesterséges, hanem valóságos életérdekeik szerint legyenek önzöek*. S ez a felismerés már út a gyógyuláshoz.

A tömegek itt vannak, számolni kell velük, nevelni kell őket és ellátni, módot adni arra, hogy egyéni teljesítményekben kifejtsék lappangó, erjedő

képességeiket. A nagy gazdasági egységeken belül a versenyt azok a népek állják csak, amelyek a minőségi elvet vallják magukénak. Az új Európában, a nagy piacokon az a nép tör előre, mely a civilizáció elakadt gépezetének új lendületet tud adni. Amikor korlátlanul tudja eljuttatni a nemzetközi piacokra minden termelő nép szellemi és anyagi áruját, a minőségi kiválasztás folyamata e nagy versenyben gyorsan és elkerülhetetlenül bekövetkezik. *A nagyhatalmi, tehát mennyiségi elv mellett ez új Európában jogot és helyet kér a minőségi elv.* Jobb vasutakra, gyorsabb repülőgépekre, olcsóbb és tökéletesebb gépkocsikra, hatékonyabb orvosszerekre, mind különb minőségű táplálékra, ruházati cikkekre, lakberendezési kellékre lesz szükség ezen az óriási piacon, s a vállalkozásnak az akkordmunkaerőn túl mind nagyobb szüksége lesz alkotóerejű szakemberekre. Ebben a versenyben egy nép sem állhat félre, nem hivatkozhat történelmi érdemeire, s nem remélheti, hogy valamilyen kedvező földrajzi, vagy viszonylagos önellátási helyzet mentesíti a fokozott termelés kockázatától. A tömegek a világ birtokosainak jelentették ki magukat, de kénytelenek megtanulni, — s politikai vezetőik gyorsabban kényszerültek felismerni ezt az igazságot, mint hinni lehetett, — hogy az egyéni tehet-

ség szelektáló és alkotó erejét nélkülözni nem tudják. A bolsevista forradalom már az első pjetiletka éveiben kénytelen volt megtagadni az „emberanyag“ kollektív értékelésének elvét, kénytelen volt elismerni a „specialisták“ létjogosultságát, kénytelen volt külföldről hozatni mérnököket, orvosokat, vegyészeket, s kénytelen volt megadni bizonyos viszonylagos, egyéni szabadságot a szellem embe-reinek, mert nem nélkülözhetette alkotó tehetségüket, s mert a szellemi ember semmiféle „agytröszt“ kaszárnyájában nem tudja kifejteni képességeit: cselekvési, gondolkodási szabadságra van szüksége, hogy alkotni tudjon. Tudós nincs ott, ahol nincs tudományos élet, író nincs ott, ahol nincs irodalmi élet, festő nincs ott, ahol nincs meg a művészi tehetségek összjátéka. Mindenfajta társadalmi rendszer kénytelen elébb-utóbb bizonyos eszmei szabadságot engedélyezni a tudomány, az irodalom, a művészet tehetségesebbjeinek. Nem lehet egy kaptafára dolgoztatni az autogénhegesztőket, s a mérnököt, aki a hegesztőszerkezetet feltalálja. A tömeg kénytelen felismerni, hogy uralmához és megmaradásához feltétlenül szüksége van a tehetséges vezetőkre, az egyéni képességű szakemberekre, akik nem valamilyen központilag kidolgozott és irányított, lélektelen munkaterv parancsára végzik alkotó

és továbbfejlesztő, megóvó és működtető munkájukat, hanem az emberi szellem kutató kedvének, néha ötletszerű és szeszélyes kíváncsiságának ösztönzésére. Ha megnyitják a világpiacokat, — s a tömegek megmaradásának, békés együttműködésének, az emberek fejlődésének ez az első és legfontosabb feltétele, — a világ egyetlen, beláthatatlan méretű gazdasági versenypályává változik át, s *e pályán a győzelmi esélyeket azok a népek biztosíthatják csak maguknak, melyek tömegeiket öntudatos pedagógiával a termelt javak észszerű és méltányos elosztására kényszerítik, s a nép tehetségeiből megadják a pedagógiai lehetőséget arra, hogy kifejtsék a nemzeti közösség legjobb tulajdonságait, minőséget tudjanak nyújtani azon a piacon, melynek végső gazdasági határa az occidentális műveltség által ellenőrzött egész emberi világ.*

E kényszerű fejlődés méretei oly csábítóak és lenyűgözőek, hogy minden nép helyesen cselekszik, ha már most, a háborúban iparkodik számot vetni szellemi és anyagi helyzetével, felméri erőit, s megvizsgálja a képességeket és módszereket, melyek segítségével e minőségi versenyben egyszer részt

kell vennie, ha nem akar a segédnépek, a másodrendű, inkább csak szolgálai és kiségitő népek történelmi statiszta-szerepére szorulni.

Ezt a kérdést mi magyarok is kénytelenek vagyunk idejében fölvetni. Meggyőződésünk, a magyar nemzet szellemének és képességeinek ismerete mondatja velünk, hogy Magyarország a háború utáni Európában, a megnyitott gazdasági határok által kényszerűen felidézett minőségi versenyben történelmi sorsfordulat előtt áll, s ezeréves európai szerepének olyan új lehetőségeit ragadhatja meg, amilyen lehetőségeket a történelemben csak a nagy szerző háborúk nyújtanak máskülönbén népeknek és nemzeteknek. *Mi nem területeket óhajtunk szerezni az új Európában, hanem módunk nyílik reá, hogy megvalósítsuk a magyarság új európai honfoglalását, ha megfelelő nemzetneveléssel előkészítjük hazánkat arra a minőségi vezetés szerepére, melyet muttja, képességei, sajátos szellemi alkata a Dunamedencében valósággal parancsolóan jelölnek ki számára.* Ha a nemzet elmulasztja a lehetőséget, hogy ezt az új, békés, kulturális honfoglalást minden erejével és képességével megragadja és kihasználja, válságos sorsfordulatok elé kerül. Ha képes arra a pedagógiai erőfeszítésre, mely erőit a minőségi versenyen belül teljesen tudatosítja, megalapoz-

hatja helyét, biztosíthatja vezetőszerpét Délkelet-Európában, s az új Európában egyáltalán.

E sorskérdéseket, ismételjük, egyedül Magyarország jövője szempontjából vizsgáljuk; de a magyarság természetesen az európai erők összjátékának egyik áramtelepe csak, s az áram, mely a nemzet életét táplálja, az európai műveltség összesége. Mikor a magyarság kulturális vezetőszerpét, a háború után elkerülhetetlenül bekövetkező szelektáló és minősítő értékelés vizsgáján elfoglalható helyzetét vizsgáljuk, tudnunk kell, milyen képességekkel léphetünk nemzeti életünk ez időszakában a népek nagy és egyáltalán nem érzelmes vizsgálóbizottsága elé? Mindenekelőtt tudnunk kell — és hamarosan felelnünk kell majd e kérdésre, — kik vagyunk? Szent István ezeréves birodalma nemzetiségi állam. Lényegét és jogcímét az élethez nem a faji képlet, tehát nem a mennyiségi elv bizonyítja, hanem a sz~“!sh “ni állameszme, mely a honfoglaló magyai Ág vezetése alatt minden itt élő népnek alkotmányos életjogokat biztosít. A magyarság e válságos években a veszélyérzet öntudatával nyomatékosan fölvetette önmaga és a világ számára ezt a kérdést: *mi a magyar?* Legjobb szellemei, írók, tudósok, államférfiak iparkodtak, néha fájdalmasan őszinte önvizsgálások árán, felelni e kér-

désre, siettek meghatározni a magyarság értelmét. Tudományos, érzelmi és romantikus magyarázatok mellett mindenkifölött a magyarság ezeréves létezésének ténye bizonyítja a magyar államiság, a szentistváni állameszme valóságát és létjogosultságát. Volt, aki a magyarság legfőbb értelmét az alkotmányban látta, mely a Dunamedencében minden itt élő, a Szent Korona országaiban polgárjogot nyert népnek megadta a múltban a jogot és megadja ma is a lehetőséget népi sajátságainak megőrzéséhez, s a magyarsággal való együttműködésnek, az ezeréves ország feladatainak és társadalmi berendezésének olyan méltányos feltételeit teremtette meg, amilyenhez hasonló együttélési lehetőségeket eddig csak az angol világbirodalom népei számára nyújtott a történelmi fejlődés. Nem véletlen, hogy Angliában is, mint Magyarországon, az alkotmány történelmi keretei teremtették meg különböző fajú és nyelvű népek számára a bh^{al}mi együttélés lehetőségeit. A magyar alkotmányos élet fejlődése töretlen és egységes vonalat mutat az évszázadokon át, s kevés európai nép akad, mely elmondhatná, hogy a történelem változó esélyei közepette olyan következetességgel tartott ki a nemzeti együttélés legfőbb és legmagasztosabb eszméje, az alkotmányos elv mellett, mint a magyar, — kitarzott

akkor is, amikor nagy társadalmi megrázkódtatók hatalmas népeket az alkotmányos nemzeti élet felfüggesztésére kényszerítettek. A leghatalmasabb európai népek, a németek, az oroszok, a franciák, az olaszok, a spanyolok az elmúlt években megtagadták ezt az elvet: kis európai népek, mint a skandináv államok, Svájc s nem utolsó sorban Magyarország, e nagy történelmi változások közepe is hűségesen ragaszkodtak az alkotmányos nemzeti életformákhoz. Magyarországon ma is, a második világháború harmadik esztendejében, titkosan választott pártok képviselői fejezik ki a parlamentben a nemzet akaratát, beszélnek osztályok, világnézetek és nemzetiségek nevében. A politikai és szellemi eszmék kifejezése a háborúnak ebben a szakában természetesen nem föltétlen, mert a nemzet elsőrendű életérdekei, a hadviselés által felidézett helyzet parancsoló szükségéi megkövetelik a szükséges rosszat, s az államhatalom kénytelen élni a cenzúra jogával. Mindenestől mégis azt kell mondanunk, Magyarországon még ma is megvan a lehetősége annak, hogy a nemzet elsőrendű belső, vagy külső életérdekeivel nem ellenkező, a hadviselés mindennél fontosabb szempontjait közvetlenül nem veszélyeztető világnézeti, politikai vagy szellemi kérdéseket a legszélesebb nyilvánosság

előtt, parlamentben, sajtóban, vagy könyvekben megvitassák. Elismerjük, hogy ez a lehetőség viszonylagos, de ha számbavesszük, hogy a nagy politikai és hatalmi változások az elmúlt években, hatalmasabb országokban milyen arányban és mértékben függesztették fel az egyén szellemi és politikai szabadságjogait, el kell ismerünk, hogy Magyarországon ma is az egyéni jogoknak, a szólásszabadságnak és a véleménynyilvánításnak alkotmányos jogával rendelkeznek az állampolgárok.

A kérdésre, „*mi a magyar?*“ — mindenekelőtt a történelem felel. A magyarság annak a ténynek Ötadata, mely teljesen eltölti a honfoglaló nép kezei leszármazottjait: *magyarnak lenni nem állapot, hanem feladat és hivatás.* A magyar nem romantikus, nem is álmodozó. Jellemző tulajdonsága és képessége a józanság, a valóságérzék, a helyes ítélőképesség. *A magyarnak olyan arányérzéke van, mint kevés népnek Európában.* A csekély lélekszámú magyarság jellembeli és értelmi képességei oly kiválóak, hogy azok nevelő hatása alól az itt élő, a szentistváni állameszme keretei közé befogadott nemzetiségek sem tudnak kitérni. Magyarország tele van titkos, vagy őszinte Ankerschmidt-lovagokkal, nemzetiségekkel, kiket Európa térképének időszerű változásai sem befolyásolhat-

nak szívük és öntudatuk mélyén abban a meggyőződésükben, hogy végzetük és sorsuk igaz, legmélyebb érdekei a magyar államiság eszméjéhez köti őket. Látnunk kell, hogy éppen az utolsó időben, mikor a faj elmélet a nacionalista eszmét új erővel töltötte meg, a nemzetiségek, mindenütt Európában, tengerszemek módjára viharosan megmozdultak, s természetes, hogy e nagy viharzás kihatott nemzetiségeink lelkiéletére és politikai magatartására is. A germánság és a szlávtság óceánjai között a magyar állam nemzetiségei sem maradhettek közömbösek e világrengető események közepette. A németek, a szlovákok, a szerbek, a románok ez években fokozott öntudattal fedezték fel nemzetiségüket, s mindig akadnak túlzók, vagy érdekektől fűtött alkalmi politikusok, akik a nagy számvetés órájában iparkodnak kihasználni a válságos történelmi helyzet esélyeit. S mégis azt kell mondanunk, hogy a magyar állameszme e válságos történelmi sorsfordulat idején is erősebbnek bizonyult, mint a tévelygők, vagy hűtlenek zavartkeltési kísérletei. A magyar állam nemzetiségei soha nem lehetnek hűtlenek a szentistváni állameszméhez, mely az együttélés, a boldogulás olyan lehetőségeit, méltányos felteteleit nyújtja számukra, legigazibb életérdekeiket oly mértékben biztosítja, mint egyetlen más állam-

eszme sem. A méltányosságnak és az erőnek az a szerencsés összjátéka, mely egyedül biztosíthatja a szentistváni birodalom fennmaradását, e válságos években megmutatta, *hogy a magyar államélet nem egy nacionalista kisebbség erőszakos uralma a nemzetiségek fölött, hanem szabad erők és öntudatos szerepek összjátéka, a veszély órájában is.* A múlt hibáit, — s milyen viszonylagosak e hibák, milyen szerények, ha odamérjük a magyar „nemzetiségi politika“ úgynevezett túlkapásait ahhoz a faji és nemzeti türelmetlenséghez, mely a legújabb korban Európa-szerte uralkodni kezdett! — türelemmel, önismerettel és belátással iparkodunk orvosolni. A magyarság joggal hivatkozhat nemzetiségei és a világ előtt a cáfolhatatlan tényre és igazságra, hogy a legválságosabb időkben is hűséges maradt létezésének történelmi igazságához és alapjaihoz, a szentistváni állameszméhez, az ezeréves türelmi gondolathoz, melynek legfelső kifejezése a magyar alkotmány.

10

Mikor egy nép, a népek nagy vizsgáján, felelni kénytelen a sorsdöntő kérdésre, milyen igénnyel és milyen jogcímmel akarja elfoglalni helyét az új

Európában, nem hivatkozhat egyedül csak múltjára. Az érvelés, mellyel e múlhatatlanul időszerű kérdésre felelnünk kell, nem adhat érzelmes, sem patetikus választ. A valóság érveivel kell felelnünk. *A magyarság nemcsak a történelmi múlt jogain él itt és követel önálló, független állami létezését az európai erők összjátékán belül, hanem hivatása van.* A magyarság jelenti Délkelet-Európában azt a kiegyensúlyozó erőt, melynek hasznos és üdvös kihatásairól semmiféle új európai hatalmi konstelláció nem mondhat le. A magyarság létezéséhez való jogának legfőbb bizonyítéka a magyar alkotmány sértetlensége, a szentistváni állameszme töretlensége és a magyar nyelv. Nem lehet történelmi véletlen egy nyelv megmaradása, gazdagodása, elevensége és virágzása ezer éven át, olyan hatások és befolyások közepette, amilyenekkel a magyar nyelv szellemen évezreden át viaskodni volt kénytelen. A nyelv legfőbb bizonyítéka a nemzetnek, sokkal tisztábban és végzetesebben az, mint a vér és a faj. Tisztafajú nép nincsen ma Európában, ahol évezredek történelmi kalandjai keverték vért és fajtákat, de tiszta nyelvű nemzetek vannak, s nemzet csak ott van, ahol él a nemzeti nyelv öntudata. Él a közéletben, s él mindenekfölött egy nemzet legfőbb kifejezési szándékában, az irodalomban. Senki nem

tagadhatja, hogy a magyar nyelv él, hajlékonyabb, kifejezőbb, gazdagabb, mint valaha is volt a nemzeti múlt változásai során. Senki nem tagadhatja, hogy van élő magyar irodalom, — az irodalom: a nemzet legfőbb számvetése sorsával — és senki nem tagadhatja, hogy ez az irodalom ma már az európai szellemi közösség egyik becses, általánosan ismert és becsült értéke. Senki nem tagadhatja, hogy van magyar tudományos élet, mely a magyar alkotó szellemnek világszerte elismert képességeit tudatosan fejleszti és ellenőrzi. Senki nem tagadhatja, hogy van magyar hivatás, melynek legfőbb értelme, hogy a magyar államélet keretein belül megadja minden itt élő nemzetiségnek tehetsége és képességei szabad kifejtését, A szentistváni gondolat megteremtette e földön az itt élő népek érvényesülési összjátékának olyan lehetőségeit, melyek, a magyar szellem vezetése mellett, minőségi vezetőserepet biztosítanak a nemzet számára a Dunamedencében. Nem sértjük egyetlen közvetlen szomszédunk nemzeti érzékenységét sem, csak tényeket állapítunk meg, mikor számbavesszük mindazt, amit a magyarság kulturális erőben és értékben az elmúlt évszázadok során a szomszéd népeknek kölcsönadott ahhoz a nagy vállalkozáshoz, mely az európai erők minden megnyilatkozásának közös célja: a nemzeti

műveltségek megteremtéséhez és felemeléséhez a közös európai szintre. Minden nyugati ember, aki az elmúlt évtizedekben Magyarországot megismerte, kénytelen volt megvallani, hogy a Duna-Tisza között az a határvonal, ahol az occidentális sorsközösség öntudata még igazi értelmében él; e határvonalon túl fejlődő kultúrák lehetnek elevenek, életképesek, fejlődésre alkalmasak, felmutathatnak úde népi erőket, de egyelőre — és még sokáig — nem él bennök az occidentális, keresztény műveltség szintézisének és sorsközösségének öntudata olyan erővel, mint él Magyarországon. S amint cáfolhatatlan, történelmi tény, hogy Magyarország volt keleti védbástyája évszázadokon át a nyugati keresztény műveltségnek, úgy tagadhatatlan valóság az is, hogy ez a nyugati, keresztény műveltség Délkelet-Európában a történelmi Magyarország határai között sugárzik ma is lelegelevenebben. A szerb, a román, a bolgár, a szlovák kultúra megteremtésére irányuló, nemes és tiszteletreméltó törekvéseket megbecsüljük, de minden tárgyilagos bíró és kutató kénytelen lesz elismerni, hogy az európai hivatásérvés öntudata Magyarországon mélyebb, történelmibb és elevenebb, mint az Európa keleti határperemén elterülő államokban. Az utas, aki az elmúlt évtizedekben áthaladt Délkelet-Európa országain, a Duna-Tisza

között találta meg vándorútján utolszor az európai sorsközösség jeleit. Nem mondjuk azt, hogy nem talált európai életformákat máshol Délkelet-Európában, nem lelte meg a civilizáció alkotásainak minden kényelmét és kellemességét Bukarestben, Szófiában, vagy Belgrádban, nem talált e fejlődő, eleven nacionalista öntudattal töltött, egészséges paraszt-népek életében kultúrákat. Kitűnő szállodák, korszerű kórházak, tökéletes repülőterek, többé-kevésbé gondosan vezetett színházak, nagy napilapok, iparkodó könyvkiadók, nemzetnevelési szándéktól és buzgalomtól áthatott egyetemi intézmények várták mindenütt az utast Délkelet-Európában is. Nem lehet célunk, hogy a magunk erőit más népek erőfeszítésein mérjük fel, nem akarunk hamis, vagy igazságtalan párhuzamot vonni hazánk és szomszédaink között, kiknek kulturális törekvéseit a magyarság nemcsak mindig elismerte, hanem pártolja és segítette is. Minden, amit állítunk és bizonyítani tudunk, hogy *Kelet felé haladva, Magyarország az utolsó kultúrterület, ahol az európai keresztény műveltség hivatásérzete egyértelmű egy nemzet életformájával.* Mi nem akarunk európaiak lenni, mert azok vagyunk; s nemcsak a kórházak, egyetemek, jó szállodák, repülőterek és fürgé napilapok külsőségeiben vagyunk azok, hanem azzá ne-

veit szerepünk és hivatásérzetünk. Kelet felé haladva, Magyarország az utolsó kultúrterület, ahol az európai ember ugyanazt a sorsközösséget érzi mindennel, ami az európai keresztény műveltség múltját, jelenét, jövőjét és felelősségét jelenti, mint érzi Párizsban, nemcsak, mikor előadást hallgat a Sorbonne-on, vagy a Comédie Française-ben, hanem akkor is, ha az utcán ül egy padon. Vagy érzi egy stockholmi ember, ha belép az esztergomi székesegyház oszlopsorán át a templomba, — ugyanaz a lélek szól hozzá, mint az upsalai katedrálisban. Vagy érzi egy belga, egy hollandus, egy német, ha szakmai kérdésekről beszél egy magyar mérnökkel, vagy orvossal. A nyugati műveltség Magyarországon nem import, hanem szerves alkatrésze múltnak, jelennek és a szerep hivatásérzésének.

S mert a magyar egyéniség: nemzeti szerepét az eltömegesedés korszerű veszélyeivel szemben is iparkodott a legújabb időben megóvni. A magyar soha nem tudja úgy látni az államot, mint egyfajta óriási, korszerű költőgépet, melyből bizonyos közös államhatalmi célok érdekében, előre meghatározott időbeli tervgazdálkodás szerint, az állampolgárok millióinak egyforma tollazatú, pelyhes fiókait költik ki, — mert aki az államot kollektív költőgépnak látja, a magyar szemében vetkezik a nemzet eszméje

ellen. A magyar nemzeti eszme mindig a minőség küzdelmének jegyében állott. Lapozzunk vissza a magyar szellemtörténet lapjain, s nézzük és vizsgáljuk, milyen kérdéseket adott fel magának Európa keleti határszélén az évszázadokban ez a nemzet, hogyan felelt változó korok nagy európai szellemi mozgalmaira, a reformáció, az enciklopédisták, a humanisták kérdéseire? A magyar szellemtörténet mindig teljes felelősséggel és egyénien felelt Európa nagy kérdéseire. S mindig mértékkel és önismerettel felelt. Amiből máshol véres forradalom lett, nálunk átalakult szellemi és erkölcsi vita-anyagká. Egy olasz író egyszer beszélgetés közben azt mondta e sorok írójának, Magyarország a kevés európai országok egyike, ahol ma is érzik az életen és az emberek gondolkozásmódján, hogy Napóleon itt csak Győrig jutott el. Ez igaz: de talán nemcsak hadászati és történelmi véletlen, hogy Napóleon itt csak Győrig jutott el. A magyarság mindig egyénien vizsgálta, szűrte meg az európai sorskérdéseket, s a nemzeti öntudat szűrőjén párolta le a kérdésekből mindazt, amit a maga fejlődése számára szükségesnek és alkalmasnak ítélt. A magyarság, mint az európai keresztény műveltség, a humanizmus egyik utolsó keleti végvára, minőségi kultúrát épített az elmúlt évszázadokban, s ezt a művét leg-

gyakrabban történelmileg rendkívül kedvezőtlen feltételek közepette végezte. *Egy nemzet igazi értelme nemcsak az életforma és a nyelv, hanem a hatalomhoz, tehát a cselekvő létezéshez való szándék.* A magyar nemcsak horizontálisan akart nemzet és hatalom lenni Európában, hanem még inkább vertikálisan. Ma sem akar mást.

Mint a múltban, ez ad jogot számára a jövőben is az európai élethez. *Két nemzetnek lesz, meggyőződésünk szerint, rendkívül fontos szerepe“ az új, a minőségi verseny erkölcsi és anyagi katarziséban megújuló Európában: a magyarnak, Délkelet-Európában, s a franciának, Nyugaton.* A francia nemzet elvesztette a háborút, s legjobb elméi és kitűnő népi ösztönei már érzik: a katonai vereség, s az azt követő társadalmi megrázkódtatás még nem ok arra, hogy elveszítse a békét is. Az új Európának Keleten és Nyugaton föltétlen szüksége lesz arra a kiegyensúlyozó kulturális erőre, arra az öntudatos szellemi erőforrásra, amit a keleti területeken a magyarság, nyugaton a francia alkotó szellem jelent. A franciák elvesztették a háborút, mert elvesztették igazi szerepükkel szemben a szükséges

igény érzetet; mert az általános szellemi és erkölcsi szint az első világháború után ijesztően zuhant; mert a politikai és társadalmi élet züllött és kapzsi volt; mert a gazdagodás hörcsög-ösztönei időlegesen elnémították az erkölcsi felelősség lelkiismereti szavát; mert sajtójuk és politikusaik korruptség nem ismert mértéket. Az új francia írók nem ömlengetnek és nem sopánkodnak többé a vereség fölött, s egyik legkitűnőbb szellemük, Montherlant, utolsó könyvében, a „Júniusi napfordulóban nyíltan ki mondja: a háborút a franciák elvesztették, mert kapzsiak, hazugok voltak a vezetők, s mert a tömegek kulturális és erkölcsi vonatkozásokban igénytelenekké váltak. Ez az igénytelenség az eltömegesedés korának egyik legveszedelmesebb, műveltségromboló tünete. A tömeg, amely mohón és falánkan jól akar lakni ennivalóval, olcsó és gyors keregettel, technikai kényelemmel, műveltség-pótló szórakozásokkal és ismeretekkel, igénytelen lesz erkölcsi és szellemi magatartásában. Ennek az igénytelenségnek természetes következménye a pökhendi és szemérmes Ököljog társadalmi, kulturális és világnézeti vitákban. A tömeg mindenkit „humanistá“-nak, afféle nyálkás és puhány, szarukeretes pápaszemmel a világba pislákoló ál-értelmiségnek, tehát ellenségének gúnyol és bélyegez, aki figyel-

meztetni meri, hogy a tömegek létezésének ténye még nem biztosítja a civilizáció csodafájának termését, s egyetlen emberi közösség sem maradhat meg és vállalhat szerepet a népek nagy versenyében, ha feladja a műveltség igény érzetét, lemond a szerep és a verseny erkölcsi erőfeszítéséről. A „humanista“ ma gúnynev Európában. Nem kell sok idő hozzá, hogy a tömeg, mely az eszméi hatóerejétől megfosztott, letűnt liberalizmus és az új társadalomszervező kísérlet, a kollektívizmus között kényszerül új életformákat keresni, ha emberi igényekkel akar tovább létezni az occidentális kultúrterületeken, kénytelen visszahívni a tantermekbe és a közélet dobogóira ezt a ma oly bátran és harsányan megvetett nevelőt. Minden jel arra mutat, hogy éppen a nagy kollektivisták társadalmi rendszerek nélkülözhetik egyre kevésbé azokat a nevelőket, akik a tömegek szellemi magatartását újra hivatva lesznek megtölteni a műveltség igényérzetével.

A franciák érzik ezt, tudják, hogy szerepük lesz az új Európában. A francia alkotó szellemet a háború után életlehetőségeit kereső, a minőségi verseny esélyeit mérlegelő Európában egyetlen gazdasági munkaterület sem nélkülözheti, éppen olyan kevésbé, mint ahogy az európai műveltség nem nélkülözheti a francia gondolkozók, írók és művészek

munkáját és együttműködését. A németek oly pontosan tudják ezt, hogy a francia irodalomnak még a megszállás éveiben is mintegy területenkívüliséget biztosítottak, — tudják, hogy ezeket az erőforrásokat, szellemi áramtelepeket az indulat, vagy a bosszú fegyvereivel megsérteni egyértelmű lenne az európai szellem öngyilkosságával. Teljesen közböcs, hogyan gondolkoznak a világnézeti síkon a francia írók és szellemi emberek: Európa jövője szempontjából sokkal fontosabb és értékesebb, hogy a nyugati műveltség ez örök pionírjai ne veszítsék el a válság éveiben kutató és alkotó kedvüket, tehetségüket. Ez nemcsak francia érdek, hanem egyetemes európai érdek is. A legyőzött és részben megszállott Franciaországban ma, a fegyverszünet harmadikévében kétszáznegyven folyóirat jelenik meg. A három-négy oldalra lesóványodott francia napilapok egy teljes oldalt szentelnek ma is irodalmi és tudományos kérdéseknek. Giraudoux, aki a franciák Göbbelse volt a háború első évében, utolsó könyvének előszavát a megszállott Párizsból keltezi, ahol zavartalanul foglalkozhat irodalmi tanulmányaival. A németek a francia irodalmat, művészetet, tudományt a megszállott területeken is óvatosan, kesztyűs kézzel és gondos tiszteletadással illették, bizonyosan nem valamilyen hamis, vagy éppen sznob elfogultságból,

hanem egyszerűen azért, mert tudják, hogy az eleven francia műveltségre nekik éppen olyan szükségük van, mint a franciáknak, mint egész Európának. S a franciák, felocsúdva az összeomlás fájdalmas zavarából, gyorsan tájékozódtak. Tudják, hogy Franciaország határai nem végződnek a térképen, hanem elmosódnak az európai lélekben. A franciák dolga lesz megint a pontos, kristálytiszta szövegezés és fogalmazás, a feltalálás és a tökéletesítés, a fogalmak feltárása, a részletek kidolgozása, a minőség tökéletesítése, *a franciák dolga lesz, igényérzettel tölteni meg az eltömegesedett Európa szellemi, művészi és tudományos életét.* Ez a szerep elsőrendűen az övék. Szellemük, értelmük, ízlésük erre kényszeríti, erre kötelezi őket, s ezt a szerepet vállalják és végre is hajtják, ha elég erősek, elég öntudatosak maradnak a nagy csalódás, az imperialista szerepbe vetett meggyőződésből való kiábrándulás után visszafordulni ahhoz a nagy alkotó és pedagógiai feladathoz, mely valamikor a civilizációval ajándékozta meg a fehér ember világot, s amely elsőrendűen francia feladat maradt a jelenkorban is. Ha minőséget kell termelni, igényel gondolkodni, a franciák megint vezetni kezdenek a világban, — vezetni kezdenek akkor is, vagy éppen akkor, ha a francia kispolgár nem ren-

delkezik többé gyarmati értékpapírokkal. Egy napon minden nagy és kis népnek választani kell: *mi igazi dolga, igazi szerepe az új világban, a tömegek világában?* Tud-e vezetni, ötletet, erkölcsi tartást adni a tömegeknek, vagy nemzeti tömeggé akar süllyedni maga is, másodrendű hatalommá, melyet az új nagyhatalmi erővonalak vontatnak.

A franciák, ennek sok jele van, kezdik felismerni ezt a szerepet. Tudják, hogy a háború után győztesnek, legyőzöttek egyformán szüksége lesz rájuk. Tudják, hogy az eltömegesedés nagy válságában egyéniségükre, szellemükre olyan pedagógiai szüksége lesz a világnak, mint a népvándorlás után volt szükség a szerzetesekre, a betűőrző kolostorok szellemi munkásaira. A francia nemzet elbukott a csatatéren, de nem bukott el nemzeti létének legfontosabb munkaterületein. Amíg az európai műveltségnek szüksége lesz tiszta és pontosan körülírt fogalmakra, minőségi árukra, a világnak szüksége lesz a franciákra. Természetesen nem a kényelmes, nem a tőzsdén nyereszkedő, nem a politikai lesipuskások üzletei között tunyán tespedő Franciaországra, amilyen a két világháború között volt ez a csodálatos föld, az Értelem hazája. Most, amikor sietnek vissza a földhöz, a kézművességhez, s *mindenekelőtt és mindenek fölött tudatosan sietnek visz-*

sza ahhoz a magasabbrendű emberi, szellemi, tudományos, irodalmi és művészeti, tehát pedagógiai igényhez, amelyről — úgy tetszett a két világháború között eltelt évtizedekben, — a biztonsági mítosz önzésében már-már lemondtak, megtalálják végre igazi szerepüket. Ebben reménykednek Európa legjobb szellemei, s reménykednek a franciák közül is azok, akik elég bátor és független szellemek ahhoz, hogy a valóságot ne tévesszék össze az illúzióval és az érdekkal. Franciaországot nem fenyegeti az eltömegesedés veszélye. Ha egy nép az *elité* szerepét vállalja, a vezető és a pedagógus nagy hivatására vállalkozik, nem lehet egyidejűleg becsvágya a horizontális teljesség. *Francia faji képlet nincsen:* a nordikus, az alpinikus és a mediterrán fajták szerencsés és bonyolult vegy ülése alkotja ezt a nemzetet. *De francia nemzet van,* s ez a nemzet, mint minden élő és öntudatos közösség, természetesen hatalmat és szerepet is akar. Hatalma bevilágíthatja az emberi értelem tájainak egészét, szerepe a nevelő hivatása lehet a tömegek felett.

Ebben hiszünk. S mert magyar nemzet is van, nemcsak a szó faji és állami, hanem még sokkal

inkább szerepszerű és hivatást jelentő értelmében, s mert a magyar nemzeti lelki alkat sem alkalmas arra, hogy ellenállás nélkül átadja magát az eltömegesedés kísérletének, hiszünk abban is, hogy a maga történelmi helyén ez a nevelő-szerep párancsolóan kiválasztja és megszólítja a Duna-medencében a magyarságot.

Mikor egy nemzet pedagógiai szerepet vállal a maga korában és világában, a nevelést természetesen önmagával szemben kell a legnagyobb erővel és a legmélyebb öntudattal érvényesítenie. Egy nép csak a maga élettani és szellemi törvényei szerint élhet, — de Seneca megmondotta, hogy a törvény ne csak parancsoljon, hanem tanítson is. *Ha a magyarság fel akar készülni a háború után kérlelhetetlenül elkövetkező nagy vizsgára, nemcsak nemzeti létének számvetésére, nemcsak önismeretre van szüksége, hanem a gyakorlati pedagógia új és erőteljes módszereire.* Mesterségeket meg lehet tanulni, hivatásra csak teljes önfeláldozással, egyfajta kegyelmi állapotban lehet felkészülni. Ismételjük, mert ez a kötelességünk, hogy a magyarság kultúr-hivatásának öntudatos megszervezése Délkelet-Európában egyértelmű az új honfoglalással. A magyart egyénisége, szelleme és képességei feljogosítják és alkalmassá teszik erre a szerepre. De aki szerep

vállal a világban, búcsúzzon el sokmindentől, ami életében addig illúzió volt, — búcsúzzon el mindentől, ami tetszetős káprázat, a nemzeti önérzetnek hízelgő pátosz és öncsalás. A magyarságnak meg kell vizsgálnia igazi helyzetét a népek között, mérlegre kell tennie jövőjének valóságos lehetőségeit, meg kell mérnie erejét, s ha a pedagógiai szerep úgy kívánja, meg kell tisztítania lelkét és nemzeti életét minden, még oly vonzó és tetszetős téveszmétől, mely nagyságának igazi méreteit, hivatásának igazi értelmét eltakarja előle.

Nemcsak az egyéni élet legveszedelmesebb rugója a hiúság; népek életében is ez a titokzatos motor, melynek mérsékelt és tudatosított hajtóereje adhat bizonyos kényelmes lendületet a nemzeti életnek, — a szabályozott és öntudatosan adagolt hiúság ingertöbbletet is jelent, s e többlet nélkül egyének és népek életében gyorsan bekövetkezik az a sajátos ingerhiány, mely nagy egyéni és közösségi válságok egyik legjellemzőbb tünete! — de a hiúsági komponens elhatalmasodása az egyén, vagy a közösség lelkében múlhatatlanul a környező világgal való tragikus összeütközésekhez vezet. A legveszedelmesebb jelszó, melyet a magyarság fülébe húzathatott valaha egy olcsó sikerekre számító nemzetszemlélet, az *extra Hungáriam non est vita*

jelszava. Semmi nem olyan behízelt, mint ez a nagyon egyszerű változatokkal, szívet megejtő modulációkkal, sajtóban, irodalomban, színpadon és mozgóképen könnyen lejátszható dallamos tétel, mely elhitegeti egy nemzettel, hogy a legelső a világon, hogy sajtáságai, minősége, intézményei, társadalmi berendezkedése, közszelleme, igen, még ételei, ruhái, táncai, dalai is valamilyen egyedülálló, semmiféle más emberi teljesítményhez, berendezkedéshez, sajtásághoz nem hasonlítható, felülmúlhatatlan értéket jelentenek az egész emberiség számára. Az új magyar pedagógia egyik legfontosabb feladata, hogy a nemzet közszellemét felszabadítsa a cigányprímásos bűvöletből, ebből az elérzékenyült önimádatból, amely sajnálatosan áthatotta az elmúlt évtizedekben a magyar öntudatot. Csaknem oly káros és veszélyes, mai szóval: destruáló ez a fakír-szerű önelragadtatás és öngézet, mint az a másik nyegle és üzleties nemzetközi szemlélet, mely pökhendien tagadja egy nemzet hagyományaitól táplálkozó öntudatának jogosultságát, egyéni képességeit és sajtáságait. Ahogyan erős ember csak az lehet, aki erejét és képességeit a környező világ erőviszonyaihoz méri, úgy nem élhet egyetlen nép sem tulajdon nagyságának és kiválasztottságának valamilyen donkizottszerű önbűvöletében, mert a való-

ság tragikusan megtanítja arra, hogy a romantikus szerep minden világi vállalkozása alkalmával a tények és az erőviszonyok kegyetlen ellenállásába ütközik. A magyar nemzetnevelés, az európai hivatás és szerep magyar lehetőségeinek tudatosítása a nemzet lelkében kénytelen számolni ezzel a mélyen beidegzett, varázsos kényszerképzzettel, s mikor feltárja a magyarság előtt igazi erőit és képességeit, kényszerűi figyelmeztetni a nemzetet a környező világ szemléletére és igényeire. Egy rikoltozó, tehát mindig gyanúsán konjunktúra-jellegű, hazafiaskodó iparszerűség szívesen használja ki egy nemzet életének változó sorsfordulatait, a gyászt, a tragédiát éppen úgy, mint a sikert és az eredményt, hogy fülébe húzássá hajladozó szellemi cigányprimásai-val ezt az indulót. *S e tétel fortissimo-jának vérpezsdítő bódulatában a legjobb elmék is hajlandók időlegesen megfélekezni arról, hogy egy nemzet mindig szerződéses állapotban él az emberiséggel, s e szerződés legmélyebb értelme a közös emberi verseny méltányos szolidaritása.* Semmi nem könnyebb, mint megrikatni és rikkantó önkívületre lelkesíteni egy emberi közösséget, ha azt mondjuk neki, hogy jobb alma nem terem sehol a világon, szebben járni, enni, aludni, szeretni, emlékezni, lelkesedni, turbinákat építeni, a betegeknek oltást

adni, a társadalmi egyensúlytalanság kérdéseit elrendezni sehol, senki nem tudja ezen a földön, mint a magyarság. Ez a mindig spekulatív szellemű hazafiasság éppen olyan bűn a nemzet ellen, mint a közösséggel minden együttérzést megtagadó, a nemzet nyelvét, múltját, tagadhatatlan egyéni képességeit ócsárló, igen, a nemzet történelmi és missziós létezési jogát végül is megtagadó szemlélet. Mindkettő ellen küzdeni kell. De a gyakorlatban azt látjuk, hogy a nemzeti hiúságnak hízelgő szellemi ipar érdekeltjei azonnal a nemzetköziség, a dekadencia, az átkos kozmopolitizmus és más, ez uníig ismert és ismételt szólamokból következő, még sokkal súlyosabb és körmönfontabb vádaskodással illetik mindazokat, akik a nemzetet e két magatartás végleteinek veszélyeire figyelmeztetik, s önismeretre, sallangos és üzleties nemzetieskedések elutasítására, s a nyegle és meddő ál-intellektualizmus minden nemzeti értéket tagadó szemléletének elhárítására biztatják. Az új pedagógia feladata, megtanítani az elkövetkező nemzedékeket arra az óvatosságra és mértéktartásra, mellyel mindenféle *érdekek által szabályozott magatartást*, mint a nemzet ellen tervezett bűnt, szemmel tart és közömbösít. Egy nemzet, melynek első szent királya ezer év előtt „*defensor Christianitatis*“-nak nevezhette ma-

gát, melynek missziós tudata oly mélyen él a nemzet legnagyobb királyainak öntudatában, hogy IV. Béla szószerint a „*contra totam Europam*“ törő barbárság védőjének nevezheti magát, egy nemzet, mely minden történelmi erejét minden időkből tudatosan a keresztény műveltség és Európa védelmében áldozta fel, rangján alul valónak érezhet minden támadást, mely akár nemzeti létét tagadó és fitymáló, akár nemzeti öntudatát külsőleges és üzleties hazafiaskodással körülhízelgő politikai, vagy anyagi üzletieség részéről éri. Egy nemzet, melyet hivatásérzése az elsők közé emelt a legveszélyesebb évszázadok során Európában, joggal tiltakozhat az ellen, hogy rangérzékét sértő, üzleti célzatú, önértetén és szerepén egyszerre foltot ejtő közszellem uralkodjék el pedagógiában, irodalomban, politikában és általában a nemzeti közéletben, s egyfajta prolongált tulipán-mozgalom vámszedői járnak az országot, hivatástudatát kihasználja egy árvalányhajás ügynökösödés, bajszát pödörgető és honfibtól mindig fátyolos szemű, karcos és rekedt hangon udvarló ál-hazafiasság, a nemzeti érzésnek ezek a mindennél visszásabb és ellenszenvesebb ügynökei, kiket egy divatos, olcsó, de a jelenséget találóan fedő körüti tájszóval a nemzet „csacsane-rei“-nek is nevezhetnénk. A „*defensor Christiani-*

tatis“ magyarságának, a „*contra totam Europam*“ törő barbárság elé védőbástyát építő magyarságnak nincs szüksége a „csacsanerekre“. Legjobb szellemei, Szent István, mint Zrínyi, Könyves Kálmán, mint IV. Béla, Bessenyei György, vagy Pázmány nem önimádatra, hanem mértéktartásra, hivatás-érzésre, rangérzékre és önismeretre nevelték.

Mikor egy nemzet történelmi létezésének legválságosabb időszakát éli, kénytelen figyelmesen szemügyre venni életének minden jellegzetességét. Békésebb időszakokban a nemzet reábizhatta az időre, továbbá józan ítéletére, csalhatatlan ízlésére, mértéktartó öntudatára a rangja és szerepe ellen vétkező tünemények szelektálását. Az elkövetkező időben, mikor a nemzet az új Európa minőségi versenyében kénytelen lesz minden erejét és képességét felmutatni, ha meg akarja tartani az eltömegeedés, a „*contra totam Európám*“ feltörő, nemzetközi barbársággal szemben is hivatását, kultúra-védelmező és minőség-védő hivatását, nem bízhatja az idő és korszakok vizsgájára azoknak a jellegzetes tüneteknek megítélését, melyek, — mint egy német gondolkozó mondotta, — a barbárok vertikális betörését jelentik az európai keresztény kultúrába; s ezek a tünetek a mi szellemi és társadalmi életünkben is észlelhetők. A „*barbárok*“ *most nem népek és*

fajták, mint a tatárok, vagy törökök, hanem a tömeg maga, mely a nemzeti keneteken belül készíti elő és valósítja meg pusztító hadjáratát. A magyarság legmélyebb öntudatával hiszi és vallja ma is, hogy a keresztény kultúra egyértelmű az európai műveltséggel és hivatásérzéssel. A keresztény műveltség eszméinek és törvényeinek pusztulása egyértelmű lenne az ismert európai világkép pusztulásával. „A kereszténység ma is, a tömegek korában is kultúránk lényege.“ (W. Röpke: „A jelenkor társadalmi válsága.“) Ezt a keresztény kultúrát a vertikálisan betörő barbárság ellen megvédeni, minőségét elmélyíteni a nemzetnevelés feladata.

13.

Ha szemlét tartunk a korunkbeli magyar műveltség homlokzata felett, kevés megnyugtató jelét találjuk ennek a szándéknak. Tagadhatatlan, hogy a magyar szellem mélyebb öntudatában ma is elevenen él a hivatásérzés. Kérdés csak az, legjobb szellemeink számvetésére milyen választ ad a nemzeti kultúrát élő és hordozó társadalmi rétegek egyike-másika, s milyen választ ad mindenekelőtt az a réteg, mely társadalmi és gazdasági erejével hivatva lenne közvetlen igénnyel tölteni meg mű-

veltségünket: a polgárság? A nép egyeteme őriz és alkot egy műveltséget, de végül is a polgár az a társadalmi termelő és fogyasztó réteg, mely legközvetlenebbül hat ízlésével és igényeivel a műveltséget előállító, a könyveket író, nyomtató és előadó, a képzőművészeti termékeket forgalomba juttató, a sajtót, színházat, mozgóképházakat igazgató szakmai érdekeltségekre? Az, amit közszóval „műveltség“-nek neveznek, elsőrendűen még ma is a polgárság részére készül. A polgár ízlése dönti el a könyvek, műalkotások, színházak sikereit, az ő igénye lendíti magasba egy napilap példányszámát, ő élte a folyóiratokat, ő szabja meg a „siker“ és „bukás“ értékmérőit. Vizsgáljuk át a közelmúlt esztendők valamelyikének, e jellegzetesen válságévek egyikének műveltségi kirakatait, s mérjük meg gondosan mindannak értékét, amit e kiállításon láthatunk? Vizsgáljuk meg a közelmúlt esztendők egyikének könyvtermését, idézzük fel lelkünkben egy színházi évad eseményeit, peregtessük le emlékezetünkben a látott, sikeres hazai és külföldi mozgóképeket, iparkodjunk összegezni mindazt, amit a rádióban hallgattunk, emlékezzünk az elmúlt idények zenei műsorára, képzőművészeti tárlataira, lapozzuk át néhány elterjedt, társadalomszemléletet alakító napilapunk, vagy folyóiratunk

évfolyamait. Ez a vizsga, ez az ellenőrzés könnyűszerrel megvalósítható. Nem kell az emberi alkotószellem területeinek végtelenségét bejárjunk, néhány száz könyv, egy-két tárlat, néhány tucat színdarab és mozgókép mindaz, amit vizsgálódásunk anyagául választunk. E kísérleti anyagot módunk van alaposan és lelkiismeretesen átvizsgálni. S ez a kísérleti anyag végül is cáfolhatatlanul mutatja, mi az, amit a nemzet egyik vezető és ma is hatalmas társadalmi rétege, a polgárságban összefonódott nemesi középosztály, a gentry s ennek minden árnyalata, a paraszti sorból kis-, vagy nagypolgári szerepre vergődött tömegek, egyszóval a magyar középosztály egésze fémjelzett, s mint ízlésének megfelelőt, sikerre vitt? Az eredmény rendkívül fonák. Ha pártatlanul vizsgáljuk mindazt, ami a magyar középosztály szemében és ízlése szerint „siker“, meg kell állapítanunk, hogy ezek a könyvek, színdarabok, mozgóképek, képzőművészeti alkotások, társadalomszemléleti eszmefuttatások csekély kivétellel messze elmaradtak mindattól, amit az európai közvélemény minőségnek tart. Nem mondjuk, hogy nincsenek kivételek, s nem állítjuk azt sem, hogy az európai kispolgári tömegek nem felelnek néha elismeréséi a hazai kispolgári ízléssel fémjelzett közepszerűsége. De nem mondhatjuk

nyugodt lélekkel, hogy a középosztály az elmúlt évtizedekben idehaza rendszeresen és tudatosan fémjelzett elismerésével olyan szellemi magatartásokat, írói erőfeszítéseket, művészi kísérleteket, amelyek az európai közösség szemében igazi minőséget jelentenek. Színházainkban, mozgóképházainkban, könyvkereskedéseinkben, tárlatainkon a „fogyasztás“ igazi átlaga feltétlenül a középszerű, a tömegek kispolgári ízlését kiszolgáló, a hamisan értelmezett nemzeti becsvágyat és öntudatot olcsó és tudatos üzleti mozdulatokkal legyezgető fél-ponyva, mely az igazi, a kendőzés nélkül való ponyvától minőségében egyáltalán nem, csak csomagolásában és szólamaiban különbözik.

Mindez annál szomorúbb jelenség, mert *igazi értékeink vannak, s hogy vannak és mit érnek, ezt lassan, az itthoni világnézeti kontraszelekció elködösítő kísérletei dacára is megismeri az európai szellemi közösség.* A „siker“ mértékén természetesen nem múlik semmi, s a külföld, akármennyire kellemtelen is ez idehaza a néha világnézeti erőszakkal óvott szakmai érdekeltségeknek, végül is meg tudja különböztetni az „Ember tragédiáját hazai színdarab-exportunk átlagától, Bartókot a műdaloktól, Rippl-Rónai vagy Csók művészetét a jószándékú dilettantizmustól, s a cigányprímások romantikus

életét feltáró mozgóképek mögött is meglátja az igazi magyar irodalom, zene, képzőművészet, tudományos kutatás és színműírás értékeit. Ez a foljdmat természetesen lassú. De egyetlen kis nemzet sem engedheti meg magának a selejtes áru márkázás nélküli exportját, s a magyar teheti ezt legkevésbé, az a nemzet, mely csakugyan bővében van magasigényű szellemi értékeknek. Ha tudunk gondosan vigyázni arra, hogy a magyar búza, gyümölcs, vagy bor, hazánk áldott földjének e nemes termékei, márkázás nélkül ne kerüljenek külföldre s ne rontsák a magyar termékek hírnevét, fokozottan ügyelhetne a szellemi bíráló arra, hogy „magyar“-nak csak azt ismerje el, amit igazi szellemi igény és művészi tehetség alkotott, nem pedig a gatyába, vagy árvalányhajas jelmezbe bujtatott kispolgári giccsot, amely az eltömegesedett Európában átmenetileg szintén kelendő portéka lehet, de a magyar szellemi minőség jóhírét és hivatását inkább rontja, mint elősegíti. Vizsgáljuk meg pontosan, részrehajlás nélkül, mi az, ami az elmúlt években a hazai középosztály ízlését valóban megnyerte, — kivételek természetesen mindig akadnak, s e kivételek fogadtatása ad jogot és bizalmat, hogy a magyar nemzetnevelés problémáit ne lássuk végzetesen rögzítettnek, — s vizsgálódásunk eredményeként tár-

gyilagos ítélettel csak azt szűrhetjük le, hogy közép-osztályunk műveltségi igénye messze mögötte marad az elmúlt század szellemi bírálatának szintje mögött. Nemzeties, vagy valláserkölcsi mezbe öltözött igénytelenségek burjánzását látjuk az egyik oldalon, s a másik parton a meztelen üzleti érdekek által megteremtett és feltálat közhely-irodalom, vagy tetszetős, de a művészet igazi igénye és erkölce nélkül írott, rendezett, színpadra, vagy filmvászonra alkalmazott ponyvát.

A magyar kormányzat a közelmúltban erélyes kézzel nyúlt az irodalmi ponyva mocsarába, s megfojtotta egyetlen mozdulattal ezt a lochnessi szörnyet, mely a tömegek legolcsóbb vér szomj át és támadó fantáziáját elégítette ki millió és millió olcsófüzetes kiadásban. Ez az erélyes beavatkozás a nemzet szellemi életébe üdvös volt és kívánatos, — ha ugyan szellemi életnek lehet nevezni a ponyva-füzetek írását és olvasását, — de félmunka marad, ha nem segít a kormányzatnak a magyar szellemiség összesége, s nem cenzurázzuk mi magunk, írók, a sajtó munkásai, kiadók, bírálók a magyar szellemi élet teljességét olyan szempontok szerint, melyek megakadályozzák, hogy a kezdetleges és vértől csöpögő ponyvafüzetek helyét ne foglalják el a kenetteljes és kispolgári ponyva jámbor köntösében

máris megjelenő, de szellemi tartalmukban éppen olyan veszélyesen igénytelen kontárság termékei. Mert hamis a vád, amely az állítja, hogy a magyar munkás- és földművestömegek, tehát a középosztály szellemi irányításának csak közvetve alávett, dolgozó tömegek, nem fogékonyak a magasigényű irodalom iránt. Példákat tudunk és bizonyítani tudjuk, hogy a magyar munkásság és földművesség száz- ezres példányszámban olvassa a magyar klasszikusokat, mihelyst jövedelmi viszonyainak megfelelő olcsóságú kiadásban hozzájut. Meggyőződésünk, hogy a dolgozó magyar tömegek műveltsége a világ fordulójában mélyebb és igényesebb, mint a polgárságé, mely meg tudja ugyan vásárolni a tíz- pengős, kövér külföldi *best-seller*-eket, de meglepő könnyel halad el a magyar és külföldi irodalom legtöbb, az olvasótól erkölcsi és szellemi erőfeszítést követelő, teljesigényű szellemi jelensége mellett. E vádra azt felelhetik az érdekeltek, hogy ez a tünet nem jellegzetesen magyar, hanem általános európai és amerikai jelenség, a kispolgári tömegek ízlésének közös ismertetője. Ez a válasz csak részben jogosult. Kétségtelen, hogy a végtelenül megnövekedett kispolgári tömegek szellemi igényükben mindenütt reakciósak, s *ahogyan van plutokrata és liberális kispolgári reakciósság, különösen szellemi*

téren, úgy van kollektivista szellemű és szemléletű kispolgári reakciósság. De abban a minőségi versenyben, mely a háború után végzetszerűen szellemi és anyagi erői legteljesebb kifejtésére kényszeríti majd Európa népeit, egyetlen nép sem engedheti meg magának a szellemi középszerűség fényűzését. A ponyva a mennyiségi elv következménye; a minőségi elv jegyében újraépülő Európában éppen egy középhatalom, mint a magyarság, kénytelen lesz szellemi téren a legmagasabb igénnyel élni. A középosztály nagy átlagának ízlése vagy csipkerózsi-kásán szunyókáló, vagy szelektálásra képtelen és mohó, — s amíg a középosztály marad elsőrendű hordozója a városi életben a műveltségnek, mindent el kell követnünk, hogy ízlését nemesítsük, szellemi igényérzetét és erkölcsi felelősségét fokozzuk, valóságérzéköt elmélyítsük, illúziókra való hajlamából kiábrándítsuk, kényelmi szempontjaiból felrázzuk, egyszóval, igénnyel töltsük meg a vezető társadalmi réteg lelkét. Ezt a kényszerű és elodázhatatlan feladatot, mely múlhatatlanul időszerű, ha nem akarunk a népek minőségi versenyében hátraszorulni, kérlelhetetlen következetességgel, a bírálat és a nevelés minden eszközével, a szellem minden jelentkezési területén végre kell hajtani.

Senki nem vitatja, hogy egy nemzet nagy szellemi erőfeszítésének egyik legfontosabb feltétele a közösség gazdasági és társadalmi erőviszonyainak kiegyenlítése. A szellemi válság, melyben az eltömegesedett Európa vergődik, párhuzamos a gazdasági rendszerek, azokból következő államhatalmi rendszerek válságával, s szófecsérlés arról vitatkozni, a szellemi krízis megelőzte-e a gazdaságit, — bizonyos, hogy egy válság, mely totális háborúhoz vezet, önmagában is totális, s egyszerre hatja át az emberi együttélés minden vonatkozását, a szellemeket éppen úgy, mint a társadalmiakat és gazdaságiakat. Bizonyos az is, hogy nagy erkölcsi bátorság szükséges egy nemzet részéről ahhoz az Önvizsgálathoz, mely végül is kényszeríti, hogy vezető társadalmi rétegei szakítsanak az érdekek által kitenyésztett illúziókkal, s az igény, tehát a katarzisz készségének akaratát kapcsolják be szemléletükbe és cselekedeteikbe. De nem hízelnék a nemzeti hiúságnak, mikor megállapítjuk azt a világszerte tudott és becsült igazságot, hogy a magyar bátor nép. Bátor, a szónak nem éppen vakon ámokfutó értelmében; bátor, mert van valóságérzéke, józan ítélete, tudja, hogy néha kockáztatni kell, s a nem-

zet lelki alkatát nem befolyásolta végzetesen az occidentális embernek az egyéni élet, s általában az élet értékéről alkotott öntudata. A magyar lélek megőrzött valamit a keleti ember élet- és halálszemléletéből; nem keresi a halált, de nem is fél az élettől, sem az élet elvesztésének lehetőségétől, nem becsüli túl a veszélyeket, de nem is becsüli le azokat. Mint a kínai, — a két földművelő nép kultúrájának, családszeretetének, mindenféle transcendentális szemlélettel szemben való idegenségének sok közös vonása van, s nyelvészeink kutatásai közben talán felvillan a lehetősége annak is, hogy a magyar, a kínai és a mongol nyelv között távoli rokonságok gyökereit tapogassák — a magyar sem hajlandó túlbecsülni az egyéni életet, Ragaszkodik az élethez, de csodálatos nyugalommal és józansággal, hisztérikus félelem nélkül szemléli a halált. A magyar bátor, s katonai erényei mind a mai napig igazoltan világhírűek. A harcban nem rohan esztelen virtussal, a támadás esélyeit józanul mérlegeli, de a küzdelem pillanataiban érzelmesség és félelem nélkül cselekvő. Ezt a nagy, kiváló emberi tulajdonságát, mely Európa harcterein az elmúlt évezredben és a jelenben is megszerezte számára a világ népeinek becsülését és elismerését, fokozott erővel és

felelősségérzettel lesz kénytelen bizonyítani most, az elkövetkező békében is.

Mert a műveltséghez bátorság kell; igen, az igazi műveltséghez hősiesség kell. A műveltség a béke hősiessége. Az a műveltség, mely szembe mer nézni egy közösség igazi feladatainak nagyságával, követelményeivel, mely nem címszavak gyűjteményének értesültsége, hanem alkotó feladat és az európai hivatásérvés öntudata, legalább olyan bátorságot követel egy közösség tagjaitól békében, mint amilyent a háború helyzetei követelnek a katonától. Szembenézni a téveszmékkal, szembeszállani az előítéletekkel, ostromozni a tunyaság és a kényelmes érdekszülte illúziókat, megszabadítani magunkat és embertársainkat minden divatos, de az idő ellenőrzésén még át nem esett koreszmétől, tisztán látni a kor szellemi zűrzavarában, egy társadalmi, gazdasági és kulturális sorsforduló számumjában megőrizni az értékeket, melyeket az európai műveltség értéknek megismert; mindehhez bátorság kell. Megvonni a határvonalat jogos egyéni érdekeink és a közösségnek az egyénnel szemben támasztott időszerű követeléseik között: ehhez is bátorság kell. Az eltömegesedés korában az alkotó szellem vezető jogát hirdetni: bátorság, tehát műveltség kérdése. Hinni az egészszében, ápolni az ehhez

szükséges testi gyakorlatokat, de egy rekord-tébolyban vergődő, rángógörcsös tömeg közepette felemelni szavunkat az egészségtelen sport-rögeszmék ellen: bátorság, tehát műveltség kérdése. Nem téveszteni össze a nemzetet, mely örök, semmiféle célszerű alkalmi -tenyészettel, mely múlandó: erkölcsi és szellemi bátorság kérdése ez is. Magatartást találni és ezt a magatartást megőrizni egy tömeggel szemben, mely semmit és senkit nem érez annyira ellenségének, mint az egyéni vezetők szellemi igényét: egy neme az emberi hősiességnek. S hihetjük-e, hogy éppen a magyar, ez a csodálatosan józanítéletű, a harctereken oly közmondásosán bátor nép nem elég erős, nem elég öntudatos, nem elég merész ahhoz, hogy békében is felmutassa a szükséges akaraterőt és erkölcsi merészséget ahhoz a másik, csendesebb, de a háborúbeli virtussal egyfajta és egyértékű erőfeszítést követelő hőstetthez, amelynek igazi neve a műveltség, tehát a társadalom minden rétegének, minden szellemi megnyilvánulásának egyöntetű, mély és tudatos igényérzettel megtöltött magatartása? Egységes magyar faji képletet soha nem tudunk teremteni, de egységes, osztályokfeletti és minden osztály öntudatát mély árammal átható magyar műveltséget teremthetünk, ha elég bátrak vagyunk hozzá, hogy az egyéni jellemű és

szellemű magyarságot egy önként vállalt nagy pedagógiai kísérlet segítségével egységes szellemi igényérzetre neveljük.

A magyar műveltség nem lehet közép- és felsőiskolák tehetségeseinek magánügye az új Európában. *A nevelést természetesen a mélyben kell kezdeni, a népiskolában. Hiszünk a magyar műveltség minőségi elmélyülésében, s ha ezt hisszük, figyelmünket elsősorban a magyar néptanító felé kell fordítani.* A „nemzet napszamosaidnak felelőssége a nagy békebeli küzdelemben, melyet a magyarság lesz kénytelen indítani a minőségi versenyben újrépülő Európa kulturális versenyterein, a néptanítók felelőssége csaknem nagyobb, mint az egyetemi tanároké. A mostanában oly divatos népi és urbánus ellenhatásokat kiegyenlíteni csak úgy lehet, ha a népnek az elemi iskolában olyan nevelést adunk, amely *kíváncsisággal tölti meg a munkás- és földmíves-tömegek gyermekeinek lelkét az ábécé és az egyszeregy ismeretein túl a mélykultúra iránt.* A magyar parasztság értelmi képességei oly kiválóak, a magyar lélek megismerő, megkülönböztető képessége oly rendkívüli, a magyar tömegek szellemi minősége oly magas, hogy a népnevelés a leggazdagabb, legnemesebb emberi anyagot munkálthatja meg Magyarországon, ha megfelelő irányítás-

ezt a nevelő testületet. A középosztály érdekek által sugalmazott hajlamossága az illúziók iránt teljességgel hiányzik a magyar földműves- és munkástömegekből. A magyar nem hajlandó mithoszokban élni, s mindent, amit mithosszá alakított az osztályérdek, humorosán lát, tudatosan felnagyít, vagy kicsinyít. A minőségi nevelést a mélyben kell elkezdeni, a magyar valóságérzékét, történelmi helyzetének igazságát, a környező népekhez való viszonyát, az európai erők között számára kirótt feladatok tudatosítását a népiskola elemi osztályaiban kell megalapozni. Nem mondjuk azt, hogy a magyar néptanítók nem teljesítik most is legjobb akaratuk és tudásuk szerint nemzetnevelő kötelességüket. *De szükségesnek és a nemzet érdekében elkerülhetetlennek véljük éppen a néptanítók kiképzési, nevelési, továbbképzési szintjének emelését.* Legtöbbször szomorúan szerény körülmények között, szellemi magukraagyatottságban, szegénységben, a korszerű tudományos, szellemi áramlatokat csak egy-egy napilap torzító tükréből, vagy valamilyen ügyvel-bajjal megszerzett folyóirat, szakmunka részletértésültségéből megismerve, hősies magányban folytatja ez a tanítóság nehéz és felelősségteljes munkáját. Szükséges, hogy a magyar néptanítók

szellemi továbbképzését minden erőnkkel szorgalmazzuk, szükséges, hogy módot adjunk nekik rendszeresen megismerkedni a magyarság és Európa időszerű problémáinak igazi értelmével, szükséges, hogy megfelelő anyagi függetlenségben élhessenek nehéz feladatuknak, módjuk legyen a magyar műveltség mélyebb kérdéseit rendszeresen megismerni, — a néptanító szellemi és anyagi függetlensége legalább olyan fontos a nemzet egyeteme és jövője szempontjából, mint a bírák, vagy a katonák szellemi és anyagi helyzetének, társadalmi területenkívüliségének körülbástyázása. A jövőt, a magyar nemzet minőségi élethalál-harcának esélyeit az első arcvonalon ők tartják kezükben. A nagyon hasznos és üdvös kísérletek mellett, melyek a magyar tömegek gyermekeinek tehetségesebbjeit iparkodnak továbbképezni, elsőrendűen fontos, hogy a nemzet legmélyebb és legszélesebb alkotórétegének, a paraszt-ságnak és munkásságnak egyetemét, — ezt az önmagában oly tehetséges magyar tömeget, — a népiskolában olyan nevelési módszerrel ébresszék a nemzet feladatainak és hivatásának öntudatára, mely nemcsak a tehetségek továbbképzését biztosítja, hanem megveti az öntudatos mélykultúra alapjait a nemzet egyeteme számára. Főntebb ezt a szót használtuk: kíváncsiság. Ezt a szót, éppen pedagóg-

giai szempontból, nem érezzük könnyűnek, sem feleslegesnek. Az újkori pedagógia jól tudja, hogy a gyermek figyelmét és képességeit semmiféle nevelési módszer nem éleszti annyira, mint a kíváncsiság ösztönének izgatása. A magyar néptanító keltse fel a magyar tömegek érdeklődését a minőségi kultúra iránt: ez lenne legfontosabb feladata, éppen olyan fontos, mint az egyszeregy, vagy az ábécé, vagy a magyar földrajz alapelemeinek oktatása. S mint ahogy elveszett az a nemzet, melynek hadserege politizál, bírósága osztályérdeket tart ítékezés közben szemei előtt, úgy nagy veszély fenyegeti azt a nemzetet is, melynek pedagógiai közkatonái nem a minőségi elv jegyében iparkodnak nevelni és hatni a nemzet szűz ősanyagára, a jövő táptalajára, a gyermekekre. A néptanítók szellemi szintje, világnézeti függetlensége, pedagógiai szándéka egyértelmű a nemzet jövőjével. Az első szántást ők végzik el a szűz talajon, a nemzet lelkében, s a tervszerű termelés, a minőségi továbbmunkálás az ő művük hatásán múlik. *A nemzetnevelés időszerű feladatainak legfontosabb ja, meggyőződésünk szerint, a néptanítók, a magyar nemzet e névtelen szellemi hőseinek korszerű továbbképzése, oktatása, s azoknak a pedagógiai elveknek kidolgozása, melyek segítségével a nemzeti élet mélyében megvethetik e*

szorgalmas munkások a magyar minőségi mélykultúra általános alapjait.

Mert amikor a magyar minőség délkelet-európai lehetőségeiről, dunamedencei hivatásáról beszélünk, ne kápráztasson el soha a magyar műveltség fellegvárainak díszes homlokzata. Gondoljunk a hatalmas és meggyőző erejű északi, nyugateurópai példákra, a svájci, a holland, a dán, általában a skandináv népnevelés csodálatos eredményeire, s gondoljunk mindig arra is, hogy a nagy minőségi versenyben egy nemzet sorsa nemcsak az egyetemek, magasabb nevelőintézetek, választékos és magasigényű szempontok szerint szerkesztett folyóiratok munkaszobáiban dől el, hanem eldől mindenekelőtt a tanyai és falusi, a városi népiskolákban, ahol először érti meg egy zsenge lélek, mi a magyar és mi az európai műveltség, s e kettő összjátékának végzetszerű összefonódása minden magyart mire kötelez? Ne áltassuk magunkat városi kultúránk egyenlőtlen arányú, de viszonylag magas szintjének nemzetnevelő lehetőségeivel; egy műveltség igazi tartalmát nem a csúcsteljesítményeken kell mérni, hanem az átlag közép-vonalá-

nak szintjén. Mindaz, amit a magyar szellem a magasabb légkörökben alkot, gondol és megvitat, halvány sugárzással ér csak le a mélybe. Nyilvánvaló, hogy a magyar tömegek nagy összessége ma sem az egyetemi szemináriumok munkaszobáiban szerzi átlagos műveltségét, *hanem a néptanítók, továbbá a sajtó, a rádió, a könyvkiadók, s végül a színház és a mozgóképeket pergető üzemek jóvoltából.* A nemzetnevelést, a tömegek szellemi továbbfejlesztését ezek a szellemi energiát tovább sugárzó állomások biztosítják. Mikor minőségi kultúráról beszélünk, elsősorban az itt felsorolt pedagógiai lehetőségek válfajaitól kell megkövetelnünk, hogy az elkövetkező, a magyarság jelene és jövője szempontjából rendkívül nagy erőfeszítésektől terhes időben ismerjék fel igazi feladataikat.

Említettük az imént, hogy minden olyan tárgyilagossággal vizsgáljuk, mely az elmúlt évek valamelyikének szellemi és művészi átlagtermését hazánkban pártatlanul tanulmányozza, a tagadhatatlan csúcsteljesítmények mellett az átlag szintjének olyan értékvonalat kénytelen megállapítani, mely nem éri el minden vonatkozásban az európai minőségi szintet, s ez a színvonalcsökkenés annál érthetlenebb, mert semmiféle szellemi területen nem vagyunk alkotó szellemek, nagy tehetségek hiányában, ró-

dalmi élet, a szónak termékenyen vitatkozó, eszméket és nézeteket érvekkel és művekkel bizonyító értelmében a kontinensen «talán már csak nálunk és Franciaországban észlelhető; most *irodalmi élet-ről* beszélünk, tehát arról a készenlétről, a közösség egészére kisugárzó szellemi magatartásról, mely nemcsak a művek értékének, hanem a nemzet szellemi öntudatának bizonyítéka. Nagy és kitűnő írók Európa legtöbb országában élnek és alkotnak ma is, de irodalmi élet, az a görög szellemi versenyre emlékeztető közösségi erőfeszítés, mikor egy nemzet hivatottjai, az emberi természetnek megfelelően: — néha izgatott és igazságtalan, türelmetlen támadó kedvvel — megvitatják egy közösség legfőbb életkérdéseit, Délkelet-Európában csak Magyarországon észlelhető. Ez a vita néha magasan szárnyal, néha személyeskedő, sajnálatosan szenvedélyes, vagy még sokkal sajnálatosabban tájékozatlan és elvakult: de mégis *vita, tehát szellemi élet, tehát az élet legmagasabbrendű kifejezése*. S mégis, ha a hazai könyvtermelést az elmúlt években a nagy átlag, a tömegek szempontjából, az Európában időszerűvé vált pedagógiai szempontok szerint vizsgáljuk, kitűnő egyéni teljesítmények, igen, néha remekművek ötlenek szemünkbe, csak éppen az átlagos, az öntudatos nemzetnevelés szempontjait nélkülöz-

zük e könyvtermés összességében; nem jószándékú és néha rendkívüli erőfeszítéssel, kivételes anyagi és szellemi megkötöttségek közepette munkálkodó íróink, hanem a könyvkiadói szempontok és a bírálat általános gyakorlata részéről. Ismételjük, most az egészet nézzük: azt a *szándékot* vizsgáljuk, mely áthatja a magyar könyvtermelés egészét, e válság-években, mikor a nemzetnek rendkívüli szüksége lenne arra, hogy megismerkedjen legjobb szellemeinek kíméletlenül őszinte felfogásával, s a világot átható, a világ szellemi szemléletét alakító művek legkülönbjeivel. A *best-seller-ek* tagadhatatlanul eljutnak hozzánk is, de a legjobb külföldi szellemeknek *azok* a művei, melyek e sorsforduló idejében észlelhetően alakítják az emberiség gondolkodását, szórványosan, még eredeti kiadásaikban is alkalmilag jutnak csak el a hazai olvasóközönség egy kis rétegéhez. De a nagy vita, a sorsforduló igazi okainak és a megoldás lehetőségeinek vitája a háború fegyvereinek lármája közepette sem hallgatott el a világban, s most elevenebb és következetesebb, mint volt valaha is az elmúlt években. Ismeri-e ezt a vita-anyagot, ezt a válság-irodalmat a magyar közönség nagy átlaga? A világ nagy, időszerű szellemi, irodalmi, világnézeti áramlatai átjárják-e a magyar öntudat mélyebb rétegeit is, vagy

beéri a hazai könyvtermelés és bírálat azzal, hogy kövér kötetekben eljuttatja a magyar közönséghez mindazt, amit a külföldi szellemi piacokon a kispolgári tömegek ízlése „siker“-nek fémjelzett? A külföldi szellemi élet egyik kiváló honi megfigyelője, aki hivatalból és meggyőződésből, nagy lelki ismeretességgel tartja szemmel a világirodalom jelenségeit, az elmúlt években hús olyan amerikai, olasz, francia, német, dán, svéd, svájci, spanyol könyv címét gyűjtötte egybe, mely könyvek nagy szellemi mozgalmakat és vitákat indítottak el a világban, s melyeknek többségéről a magyar olvasóközönség többségének fogalma sincsen, az írók és művek nevét és címét a nagy tömegek soha nem is hallották, igen, a magyar könyvkiadás és bírálat többsége is tökéletes közönnyel haladt el e szellemi jelenségek mellett. Mindezt nem lehet csak a háború anyagi és szellemi korlátozásaival, a cenzúrával magyarázni. Nem gondolunk itt elfogult világnézeti vitakönyvekre, sem felforgató szándékú művekre. Az emberi szellem időszerű vitaanyaga az, melynek ismerete hovatovább *terra incognita* lesz a hazai olvasótömegek számára, a lélek áramának bizonyos rövidzárlatszerű tünetei jelentkeznek a könyvtermelés és a bírálat terén. Ez a jelenség általános, noha — ismerjük el — mindig találkozunk csekély-

számú, hősies szándékú kivételekkel. De ezek a kivételek csakugyan erősítik tételünk igazságát.

Hasonlóan és már közismertebben általános a panasz a sajtó, a színház és a mozgókép pedagógiai szerepének elégtelensége miatt. A bírálat itt már hangosabb és öntudatosabb. E rendkívüli hatóerejű nemzetnevelő eszközök — lapozzuk csak át sajtótermékeink néhány évfolyamát, vizsgáljuk meg a hazai közelmúlt színházi idények, vagy az itthon gyártott mozgóképek műsorait — mind általánosabban mondanak le a pedagógiai szerepről, s beérik az informáló, vagy szórakoztató szerep üzleti lehetőségeivel. A sajtó mind szívesebben és készségebben alkalmazkodik az amerikai értesülési ipar módszereihez, beéri a címbetűs és fényképes informálással, s mind szórványosabban ragaszkodik véleményformáló, nevelő, művelő, pedagógiai hivatásához. A magyar mozgóképgyártás körül kialakult pedagógiai csőd már a nemzeti közvélemény egyetemét foglalkoztatja: kitűnő színészek, tehetséges rendezők, jónevű írók munkájának együtteséből ugyanaz a vigasztalan átlag kerül a hazai és külföldi közönség szeme elé, — az árvalányhajás, hazafias-üzleti giccs, vagy a „szociális“ kérdéseket bemutató, de szellemi igényében változatlanul közhelyeket, művészietlen és irodalmiatlan, útszéli ba-

nalításokat ismétlő átlagtermék. A mozgókép közvetlen hatása a tömegekre oly rendkívüli, hogy a minőségi nevelés szempontjából nem léphetünk fel e művészi mezbe öltözött iparaggal szemben eléggé igényes bírálattal. A népnevelés végül is e színpadokon dől el: *a népiskolák termeiben, ahol* — a mindennapos, nagyon üdvös és helyes testedzéssel és ismeret-oktatással egyidejűen — *nem ártana az emberi együttélés legfontosabb minőségi feltételének, a tapintatnak is szentelni minden héten néhány órát*; a tömegek vertikális betörése a műveltségbe feljogosítja a nevelőt arra, hogy a tapintat kérdését, mint az emberi együttélés egyik legfontosabb feltételét, legalább olyan népoktatási tananyagnak és feladatnak tekintse, mint a földrajzot, vagy a tornát. S eldől *az újságok lepedőin*, ahol az informálás, a címszó és a fénykép mindjobban kiszorítja a nemzetnevelő véleményt, a *színházak deszkáin* és a *mozgókép vásznán*, ahonnan a tömegek legközvetlenebbül kapják a katarzis élményét. Boldogabb időkben reábizhattuk a minőség szelektálását a közízlésre és a lassan kialakuló szellemi közvéleményre. Most sürget az idő. Mint az emberi szervezet, egy kultúra is lassan épül föl, de gyorsan omlik össze.

S azoknak, akik e sorsforduló idején a nemzet

gyakorlati, cselekvő vitalitásának ütőerejét féltik a tudatos pedagógiával kiépített mélykultúra öntudatától, legjobb hitünk és meggyőződésünk szerint csak azt felelhetjük, hogy tévednek. A mélykultúra soha nem gyöngítette még egy nemzet cselekvő erejét. Meggyőződésünk, hogy éppen a mélykultúra igazi eszményeitől és értékeitől való elfordulás jelent szellemi, majd később, a civilizáció áttételein keresztül gyakorlati dekadenciát egy nemzet életében. Franciaország nem azért omlott össze, mert kitűnő költői, kérlelhetetlenül magasigényű gondolkozói és szellemi nevelői voltak, s nem is azért, mintha a tömeg ezekre hallgatott volna: nem; összeomlott, mint ezt ma legjobb szellemei megállapítják, mert az imperialista szerepbe menekült, kispolgári, eltömegesedett és orthodoxan kapitalista Franciaország lelki képletének ismertető jele az utolsó időben éppen az *igénytelenség* volt. Nem a kultúra gyöngítette a nép erkölcsi és társadalmi erejét, hanem az elcivilizálódott tömegek kapzsi és mohó élvezetvágya, műveletlensége, szellemi és erkölcsi igénytelensége. A mélykultúra mindig erőforrás; a művelt ember hősnek, tehát tűrőnek és cselekvőnek is különb, mint a tömegember. Aristoteles így hitte, s véleményét az elmúlt évezredek nem cáfolták meg.

E sorok olyan időszakban kerültek papírra, mikor a nagy mérkőzés egyik legválságosabb fordulatához érkezett, mikor az események méreteit áttekinteni már csaknem lehetetlen, s az emberi együttélés legnagyobb szellemi és anyagi értékeit kockáztatja minden nap, minden nemzet.

Természetesnek érezzük, hogy ilyen sorsforduló idején, mikor az emberiség nagy tömegeit a meztelen létezés, az élet és a halál kérdései foglalkoztatják, a tömegek kevés hajlamot mutatnak az emberi műveltség távolabbi fejlődésének és megmaradásának kérdései iránt. Halljuk a lekicsinylő és gúnyos vádat, mely az effajta fejtegetések problematikáját elutasítja és kertelés nélkül kérdi, akad-e még ember az occidentális világban, aki komolyan hiszi, hogy a tömegek számára az élethalál harc e nagy fordulóján másféle problémák is létezhetnek, mint a meztelen létezés esélyei? A mennyiségi elv e kérlelhetetlen érvényesülésének időszakában lehet-e fogékony valaki a távolabbi jövő minőségi problémái iránt? A kérdés kétségtelenül időszerű. A válasz, melyet e gépiesen felbukkanó kérdésre adhatunk, nem lehet más, mint meggyőződésünk kifejezése, hogy ez a küzdelem elsőrendűen az el-

tömegesedett occidentális világ új életformáiért robbant ki, ezért viselik el, népek s egyének, a felmérhetetlen áldozatokat, s ez életformákat végül is nem tudja kialakítani másféle erő és szemlélet, mint a háború után elkövetkező nagy gazdasági egységeken belül tudatos pedagógiával megszervezett minőségi verseny hivatásérzése. Ha ez nem lenne így, kételkednünk kellene az európai hivatásérzésben, az emberi műveltség, s végső fokon az emberi fajta jövőjében.

E kételyhez kevés hajlamot érzünk. Meggyőződésünk, hogy az európai alkotó szellem nem sorvadt el, s e nagy megpróbáltatás, a második világháború szenvedései az erkölcsi próba, a megtisztulás és az emberhez méltóbb életakarat öntudatával töltik meg az occidentális tömegek lelkét. Hinnünk kell abban, hogy a háborút követő nagy gazdasági és társadalmi átváltozással párhuzamosan az európai ember megtalálja azt a szellemi magatartást, mely visszaadja igazi rangját és vezető szerepét a világban. A szellemi magatartás cenzúrázó és nevelő szerepének jogosultságát és jelentőségét nem tudjuk megtagadni, s hinnünk kell abban, hogy megfelelő nemzetneveléssel az eltömegesedés válóságát is túl lehet élni, s a tömegeket e földrengés romjainak eltakarítása után vissza lehet vezetni a

méltányos és értelmes emberi együttműködés életformáiba. Ha ezt nem hisszük, meddővé és céltalanná válik minden magasabbrendű, alkotó emberi tevékenység időnkben és világunkban, s az európai műveltség úgy sarjad már csak elő az elhalt hivatásérzés csődjéből, mint a halottból a haj.

Természetesen tudjuk azt is, hogy nagyon csekély a valószínűsége a tudatos minőségi nevelés közvetlen eredményeinek; ez a vállalkozás romokból épít; s romokból építeni mindig nehezebb, mint szűz talajon. Kevés a valószínűsége annak, hogy az indulatok és az ösztönök e nagy élethalálharcában a tömegek meghallják az európai szellem pedagógiai intések. De a fegyverek egy napon elhallgatnak, s a csöndben, mely átmenet nélkül bekövetkezik, — s ez a csönd, az eszmélés csöndje, a jelenkor emberi életének egyik legfélelmeesebb pillanata lesz, — a tömegek visszafordulnak hűtlenül elhagyott nevelőik, a keresztény occidentális műveltség hívői és szószólói felé. Minden, amit a szellemi ember ma tehet, ha következetesen, a maga helyén, a maga eszközeivel, előkészíti e pillanatra a lelket. Előkészíti, tekintet nélkül a siker reményére, s számol azzal is, hogy szavát még hosszú ideig elnyomja a küzdelem harcizaja.

E sorok célzata sem lehet más, mint szerény

figyelmeztetés e válságos időben, — egy a sok, mind következetesebb és mind nagyobb erővel hallatott hazai és európai figyelmeztetések között, — s e figyelmeztetésre a magyar nemzet szellemébe, minőségi képességeibe és európai szerepébe vetett hit kényszerít mindenkit, aki hisz a magyarság jövőjében. *Az új magyar nemzetnevelés töltsen meg a nemzetet alkotó tömegek lelkét eddig nem ismert, tudatos igény érzettel:* ez a feladat, melyet e nagy megpróbáltatásokon átesett magyar nemzedék vezető szellemei részére az idő kijelölt. S mert e pedagógiai feladatot végzetesen szükségesnek érezzük, szükséges az is, hogy minden ember, aki felelősséget érez a magyarság iránt, ezt a parancsot idejében és makacs következetességgel kimondja, ismétlje és megtartsa.

1942. július—szeptember.

UTÓHANG

Mikor a magyar író a nemzeti élet e rendkívül válságos időszakában lelki ismeretvizsgálatot tart, elsősorban önmagával száll perbe. Ezt kérdi: „A nemzet, mint minden európai nemzet, nagy veszélyben él. Mi igazi feladatomban ebben az időben? Mi volt részem mindabban, ami történt, s hogyan szolgálhatom legjobban a magam szellemi eszközeivel, képességeivel és módszereivel az emberek, így elsősorban hazám ügyét, ha azt akarom, — aminthogy akarom — hogy a magyarság nemzeti lényében sértetlenül essék át a nagy megrázkódtatáson, s az európai műveltség egésze megmaradjon?”⁴⁴ Szavakba öntve, vagy kimondatlanul, ez a kérdés ég minden magyar író lelkében. Az írók a veszély óráiban tudják, hogy a nemzet tőlük is választ vár, nemcsak az államférfiaktól és politikusoktól. Választ vár, s ha lehet, segítséget. Minden író tapasztalhatja a maga munkakörében, hogy e válságos időben különös igénnyel

közelednek feléje embertársai. Mintha az író felelni tudna a kérdésre, mely a azorongattatás órájában eltold az emberek lelkét. A végzetesen egyszerű kérdés, melyet a közösség az író mellének szegez, így hangzik: „Mi a sorsunk? Mit parancsol a pillanat, s milyen feladatokra kell felkészülnünk a jövőben?” Ezek a kérdések nem elvont, elméleti és szó-noki kérdések többé. Jelenünk és jövő sorsunk múlik azon, milyen őszinteséggel s milyen gyakorlati következménnyel tudunk felelni.

Kíséreljük meg felelni e kérdésekre. Ki az író? Egy ember, aki egy belső erő parancsára leküzdhetetlen kényszert érez, pontos szavakba Önteni és művészi formában kifejezni az igazságot. Felfogásom szerint ez az írás legfőbb értelme, s ezzel megmondottam azt is, hogy *az író legfőbb feladata a nevelés*. Ez a pedagógiai szerep elsősorban arra kötelezi, hogy Önmagával szemben érvényesítse a nevelés szempontjait és parancsait: meg kell ismernie jellemét és szellemi képességeit, meg kell ismernie e képességek igazi határát és természetét, fel kell ismernie azt a feladatkört, melyben őszintén és teljes erő kifejtéssel tud alkotni, tehát meg kell ismernie műfaját, s azután az önművelés, a valóság megismerése segítségével az emberi, a tárgyi és amennyire az embernek megadatott, az emberfölötti vi-

lag tüneményeinek igazi természetét. Ez ismeretek birtokában aztán, műfaja keretein belül, alkot valamit, ami legtöbbször nem remekmű, — csak a kortárok akarnak szándékos és tudatos remekműveket alkotni — hanem mindig pontosan csak az és annyi, ami az író jelleméből, szellemi képességeiből és a műfaj törvényeiből következik. Az így megalkotott írásmű különvált alkotójától, élni kezd a világban, megéri az emberek lelkét és hatni kezd a kortársakra, szerencsés esetekben az emberiség egyetemére és az utókorra is. Az irodalmi alkotás nevelő feladatának legszerencsésebb válfaja az, mikor a műalkotás az emberek lelkében a megtisztulás, az eszmélés, a *katharxis* folyamatát indítja el. Ezt a folyamatot a remekműben kifejezett gondolatok igazsága, a kifejezés művészi módja, az emberlátás rendkívüli ereje, az emberi sors igaz feltárása indítja el az olvasóban. Az író jellemének, hajlamának, ízlésének megfelelően elindíthatja a *katharxis* folyamatát a gyönyörködtetés, akár a nemesebb szórakoztatás, a lírai páthosz és feszültség, vagy a drámai sűrítés eszközeivel. Célja minden esetben ugyanaz: tökéletes művészi formában alakot adni az élményszerű igazságnak, mely lelkét betölti, melyet megismert. Az alkotás, mely különvált az írótól, tükrözni kezd az emberek lelkében, s az író

néha szorongással és mély csodálkozással, igen, megdöbbenéssel észleli, milyen különös tükörképet ver vissza műve a világban. Korunkban, melynek sietős életútjeme bizonyítja e műveltség nagy válságát, — nagy kultúrák mindig nagy időegységekben éreznek és gondolkoznak, mintegy *ráérnek*, s a sietőség, a stopperórával másodpercre mért rekord-idegesség a válság egyik legbiztosabb jele — korunkban az emberek nagy többsége kevésbé hajlamos arra, hogy pártatlan figyelemmel adja át magát az írói alkotás hatásának. Az emberek az irodalomtól sürgős választ várnak a kérdésekre, melyek lelküket a veszély idejében foglalkoztatják, s ezt a választ nem hajlandók türelemmel és elmélyüléssel keresni meg az irodalmi alkotásban. Az író kénytelen megtudni, hogy a szellem világa tele van különös torzító tükrökkel, — mint a panoptikumok előcsarnokában azok a tréfás homorú és domború tükrök, melyek a keszeg, sovány embert pókhasúnak, a kövéret sanyarúvendelnek mutatják — úgy, az emberi ítélet is torzán és sokféleképpen tükrözi vissza minden szavunkat, cselekedetünket, magatartásunkat és művünket is, mellyel a világ elé állunk. A világnézeti meghasonlás idejében, amilyent most is élünk, természetes ez a tünemény. Az író nem tehet mást, mint tehetetlenül szemléli ezt a tora

tükrözést s bízunk abban, hogy műve jóhiszeműsége, vagy művészi, gondolati ereje végül is átdereng e torz képeken és igazi mivoltában mutatkozik meg. Az író tehát *a katharxis élményén át nevelni akarja önmagát és embertársait* s e feladat felelőssége mély lelkiismereti problémákat vet fel számára. A kérdésre, mi az író igazi feladata ebben az időben, nagyon nehéz felelni. Az író részvétele a közösség gyakorlati életében legtöbbször rendkívül csekély. Az államhatalom általában semmilyen országban sem szokta megkérdezni az írókat, indítson-e háborút vagy kössön-e békét, s még sokkal kevésbé érdeklődnek az íróknál az államférfiak és politikusok, milyen legyen ez a béke. Az író felelőssége a közösséget ért nagy sorsfordulatok pillanatában tehát nem több, mint minden emberé, aki kortársa, s legtöbbször csak szenvedő kortársa, vagy éppen áldozata valamilyen nagy történelmi fordulatnak. Különösen nem több az író felelőssége korunkban, mikor a szellemi ember kezéből a vezetést tudatosan átvette a politikus és a technikus. Az enciklopédistákat felelősségre lehetett vonni a francia forradalomért, mert művükkel, mely tisztázta az emberi alapfogalmakat, hozzájárultak ahhoz a politikai folyamathoz, mely végül is a francia forradalomhoz és a rendi Franciaország felszámolásához

vezetett. A negyvennyolcas szabadságharcok, így a magyar szabadságharc előkészítésében kétségtelenül nagy szerepük volt azoknak a hősiesszellemű magyar íróknak és gondolkodóknak, akik műveikkel előkészítették a nemzetet e nagy erőpróbara. De e világháborúban a szellemi embernek nem volt semmiféle gyakorlati előkészítő, sem végrehajtó szerepe. E világháborút az írók megkérdése nélkül robbantották ki és hajtották végre történelmi erők, s a szellemi ember szerepe a tragikus közjátékban nem volt több, mint minden ember szerepe, akit megragadott ez a végzet.

Az írók felelőssége ebben a háborúban pontosan annyi csak, amennyi általában szokott lenni a kortársak viszonylagos felelőssége mindazért, ami az emberiség, vagy egy szűkebb emberi közösség életében bekövetkezik. Mikor ezt megállapítjuk, nem mondjuk azt, hogy az íróknak nincsenek sajátos kötelességei a háborúban. Az író szociális lény, mint minden ember, viseli a közös terheket és áldozatokat, s mikor a közösség, melyhez tartozik, melynek nevében beszél, veszélyes időket él át, az íróknak is kötelessége, hogy minden képességével és tehetségével a nagy áldozatokat hozó és veszélyzónákon áthaladó nemzete segítségére siessen. A legfontosabb kérdés tehát az írók számára ebben a háborúban is,

mint minden háborúban, hogyan, milyen módon és milyen eszközökkel szolgálhatják legjobban, leghatékonyabban annak a közösségnek ügyét, melyhez tartoznak s e szolgálaton belül azokat az eszményeket, melyeket az emberiség egésze mint az emberi élet magasztos céljait ismert meg: a kölcsönös segítség, az emberiség és a méltányos együttélés eszményeit? Az író helyzete különösen nehéz tehát a háborúban, mert *vigyáznia kell, mikor pedagógiai szerepét betölti, hogy az emberi együttélés örök, nagy eszményeinek hirdetésével ne gyöngítse a védekező közösség cselekvő szellemét.* A kölcsönös segítség, az emberiség és a méltányos együttélés nagy eszményei a háborúban sem szűnnek meg az emberi élet legfőbb céljai lenni; de kétségtelen az is, hogy a háború legfőbb értelme és parancsa a harc, mely áldozatot követel, a harc, melyet egy nemzet önvédelemből folytat. Ha a háborús célok hódítóak, az író súlyos bonyodalomba keveredik lelkiismeretével. Más a helyzet, mikor egy nemzet önvédelmi harcot folytat megmaradásáért, mint cselekedte ezt a múlt világháborúban, s cselekszi most is a magyarság. Az elfogult ellenfél sem állíthatja, hogy a magyarság imperialisztikus célzattal vesz részt ebben a háborúban. Egyetlen falut sem akarunk hódítani, egyetlen népet sem óhajtunk le-

igázni. Feladatunk veszélyes, de a veszély megmutatja és egyszerűsíti e feladatból következő időszerű tennivalókat: a háború idejére félre kell tennünk mindenfajta világnézeti szellemidézést, mely töresre vezethet. Erőinket töretlenül kell e válságos időben megőriznünk a magyarság megmaradása érdekében. Ami tegnap még frázis volt a vezércikkekben, ma a mindennapok legközvetlenebb értelme, az egyetlen parancs és az egyetlen menekvés. Aki ezt nem érti át, rosszhiszeműen süket, vagy bűnösen tájékozatlan.

Ez a pillanat tehát a magyar író számára is parancsolóan előírja kötelességét. Nagyot vét ez időben a nemzet ellen, aki pánikot kelt, de vét az is, aki nem tudatosítja a magyar lelkekben a helyzet veszélyességének öntudatát. Feladatunk nem az, hogy egyféle olcsó és mesterséges biztonságerzetet kürtöljünk világgá, hanem igenis az, hogy tudatosítsuk a nemzet lelkében a helyzet rendkívüli felelősségét, s azon munkálkodjunk, hogy ez a felelősségtől áthatott magatartás cselekedetté, hősies és szívós áldozatkészséggé alakuljon át a nemzet egyetemének lelkében. Ez a pedagógiai feladat, meggyőződésem szerint, a magyar nyelv minden munkását áthatja, tekintet nélkül arra, milyen társadalmi szemlélet, világnézet jegyében óhajtja az író

szolgálni a magyar szellem ügyét. A kérdés tehát az író számára a háborúnak ebben a szakaszában így hangzik: milyen módon és milyen eszközökkel tudom leghatékonyabban támogatni e veszélyes helyzetben a nemzet önvédelmi magatartását és cselekvőkészségét? A *hogyan* kérdése, minden írói és művészi feladat e legtitkosabb és legbonyolultabb rejtélye, tehát a fogalmazás, a műfaj kérdése most is, mint minden szellemi feladat végrehajtásának pillanatában, elsőrendű probléma az író számára. Kevés a valószínűsége annak, hogy lantot ragadva és a klasszikus minták szerint tüzes harcidalokat zengve, fokozni tudja a nemzet erejét és cselekvőképességét. Végső áldozatokra az embereket általában csak a végső, kérlelhetetlen igazságok felismerése, a valóság néha kegyetlen parancsszavának maradéktalan megértése kényszeríti. Az írónak, békében, mint háborúban, az igazságot kell mondania, mert csak a valóság megismeréséből következő igazságnak van pedagógiai ereje. Az író soha nem hirdethet gyűlöletet az emberek között. De kötelessége hirdetni azt az igazságot, melynek nevelő, ébresztő erejében hisz, s mely e háborúban a magyarság számára így hangzik: a magyar nemzet veszélyben él, tehát szükség van arra, hogy anyagi és eaellemi erőinket feltétel nélkül a ma-

gyarság önvédelmének és megmaradásának szolgálatába állítsuk.

Hogyan és mikor tölti be az író legtökéletesebben pedagógiai szerepét? Ez a kérdés, melyet az európai szellemtörténet minden időkből nagy erővel vet föl. Az írótól, éppen, mert pedagógiai hivatása van, többet és mást várnak az emberek, mint az alkotó művésztől, vagy általában a szellemi tereken alkotó munkát végző emberektől. Egy festő, szobrász, mérnök, orvos, vagy biológus politizálhat éppen, ha meggyőződése vagy vérmérséklete erre készíti, de a közösség nem vár elsőrendűen politikai magatartást az orvostól, a mérnöktől és a képzőművésztől, — igen, a mindennapok tapasztalása azt bizonyítja, hogy az alkotó szellemi munkának azokat a képviselőit, kiknek működésében és tudományos vagy művészi magatartásában a politikum hangsúlyozottan jelentkezik, az emberek nagy többsége bizalmatlansággal szemléli. A mérnöktől nem azt várjuk, hogy társadalomelméleteket építsen; beérjük azzal is, ha tisztességesen megépít egy katedrális vagy egy családi házat. Az orvostól azt kérjük, gyógyítsa meg beteg gyomrunkat, vagy szívünket, s e hivatásbeli feladaton túl nem unszoljuk, hogy mentse meg az emberiséget. Az író az egyetlen szellemi munkás, akit minden korban, minden nagy

sorsforduló pillanatában menthetetlenül a politikai arénába szólít a közösség, s nemcsak az emberi élet örök, nagy kérdéseire vár választ tőle, hanem a pillanat égető kérdéseire is. A kérdés, mely végigvonul az európai szellemtörténeten, s amelyet újabban a napilapok karácsonyi körkérdései így fogalmaznak meg: „*Politizáljon-e az író?*“ — legfájdalmasabb, legégetőbb kérdése az írói lelkiismeretnek. Ezt a kérdést Sokrates idejében éppen olyan könyörtelen következetességgel intézték a kortársak az író lelkiismeretéhez, mint napjainkban; s gyakran éppen olyan következményekkel. Az író tudja, hogy e kérdésre felelni kell. Első, természetes mozdulata a védekezés ösztönéből fakad. Művébe menekül, feladatának magasabb csúcsaira mutat. Védekező ösztöne arra készíti, hogy elhagyja az izgatott agora-t, ahol tépelődő és indulatoktól fűtött emberi tömegek a pillanat kérdéseit vitatják, s iparkodják elvonulni abba a magasabbrendű területenkívüliségbe, melyhez — így hiszi — joga van, ahol megtalálja azt a tisztultabb légkört, melyre szüksége van, hogy lelke minden erejét művének szentelje, a pillanat kérdései fölött magasabbrendű választ építsen műve anyagából. Az író, öntudatosan, arra hivatkozik, hogy művét nem építi időszerű anyagokból: az örök emberit akarja kifejezni. De látnia és tapasztalnia

kell minden korban, hogy az emberiség, válságos időszakokban, nem éri be e válasszal. Állandóan hallunk és olvasunk az „írói felelősségről“, de sehol nem hallunk, nem is olvasunk a biológusok, a matematikusok, a papok felelősségéről, akik ugyancsak fontos és becses szellemi munkát végeznek az emberi együttélésen belül. Az író, mégis, minden korszakban, felelősnek látszik azért, amit nem ő indított el, nem ő vezetett, nem is ő hajtott végre. Ilyen válságos időszakokban számonkérlik az írón a közösség „lelkiségét“, mintha ő mulasztotta volna el e lelkiség nevelését. A valóságban az író tudja, hogy nevelő szerepének gyakorlati kihatásai közvetettek és szerények. *Az embereket nagyobb erők és közvetlenebb akaratok kényszerítik végső cselekedetekre, mint az írók szava, s tudja azt is, hogy segítsége, melyet a közösségnek nyújthat, viszonylagos értékű. Mikor egy válságos emberi helyzet megérett a döntésre, nem az erős szavak és pontosan tisztázott fogalmak, hanem az erős cselekedetek hajtják végre ezt a döntést.* Az író munkaterülete más, az írói munka természete alapvetően másféle, mint a gyakorlati, a cselekvő ember munkaterülete és munkamódszerei. Az író, háborúban mint békében, nem tehet mást, mint hűséges marad mestersége anyagához, az anyanyelvhez, s a mű-

fajon belül, mely megfelel írói lelki alkatának, lehetőleg hűséges, tiszta és művészi eszközökkel megalkotja műveit, s nem törődhet sokat azzal, hatnak-e és milyen mértékben, milyen nevelő erővel hatnak ezek a művek a közösségre? E hatás erejét mesterséges eszközökkel fokozni módja nincsen, a hatás mértékét a kortárs legtöbbször megmérni sem tudja, így gondolkodik az író, mikor a közösség a pillanat kérdéseire kér tőle választ. S ugyanakkor, amikor a szellemtörténet nagy példáira mutat, melyek — minden külső jel szerint — védekező magatartásának jogosultságát igazolják, látnia és éreznie kell, hogy *ez a védekezés nem föltétlenül jogosult*. A kérdés örökké ez: mikor és mivel szolgálta hatékonyabban Tolsztoj hazája és az emberiség ügyét: a művel, melyet megalkotott, a *Háború és béke*, s az *Anna Karenina* időtlen értékeivel, vagy a vitairatokkal, melyek az öregedő Tolsztoj súlyos lelki meghasonlásainak termékei, a vagyonosztó, kollektivista célzatú tervekkel, melyek segítségével az emberi társadalmat akarta reformálni? A válasz, az idő távlatában, egyszerűnek tetszik: Tolsztoj vallási, társadalmi vitairataira kevesen emlékeznek már, de remekművei, a nagy regények és színdarabok, ma is az oroszország és az emberiség egyetemének közkinccsei. Montaigne toronyszobájának ajtaján is kemény

ököllel dörömbölt az idő, de a polgárháborús Franciaország e nagy fiának korszerű írásaiból és fejtegetéseiből nem maradt meg más, mint az *Essais*-k egy-egy remekbe készült fejezete, mely legtöbbször nem az időszerűt, hanem az időtlent és az emberit állítja elénk. Erasmus baseli, freiburgi munkaszobájába Luther, Ullrich von Hütten, a pápa, a császár, a kardinálisok, Morus Tamás levelei csöstül érkeznek, s követelik az írótól, szálljon síkra a kor nagy jelszavai mellett vagy ellen: az író művére mutat, szeretne visszavonulni a „jó stílus“ a *bonae literae* védővonalai mögé, s mikor Luther és a pápa harsányan követelnek tőle félreérthetetlen választ a kor kérdéseire, — azt az egyszerű *igen*-, vagy nem-et követelik, melyre a nagy emberi kísérleteknek, az emberi együttélés nagy átszervező mozgalmainak mindig múlhatatlan szükségük van, mintha az író adná meg a végső *nihil obstat*-ot minden új társadalmi szerződésre! — Erasmus hallgat, nem ér reá .. . Most éppen befejezi a Szentírás fordítását, most Szent Hieronymus leveleit fordítja, most az odögza-k, morfa-k, vagy *colloquial* egyik új kiadását készíti elő, vagy éppen meg kell védenie egy vitairattal a *Laus Stultitiae* valamelyik félreérthető és türelmetlenül megtámadott mondatát. „Nem ér reá“, feleli kora kérdéseire, stiláris kérdésnek te-

kinti azt, ami körülötte történik a világban, a *bonae literae* ellen elkövetett világi merényletnek tekinti a reformációt... A felbőszült Luther természetesen nem késik a maga vad és szenvedélyes lelkének erejével kipellengérezni a világ előtt ezt az óvatos literátort. Erasmus, korának legnagyobb szellemi tekintélye, kinek egyetlen levélkéjéért királyok és kardinálisok könyörögnek, kénytelen megélni baseli munkaszobájában, hogy a világ pontosan az ő *placet*-jét követeli, a magányos író jóváhagyását akarja halalni, mintha az ő szaván múlna annak a kezdetben szellemi, később a művelt világot alapjaiban meg-rázkódtató történelmi vállalkozásnak sorsa, melynek a neve reformáció, S a másik író, — ma így mondanák: a népi író, — az augusztinus barát, a szenvedélyes és nagy lélek, aki egyetlen szavával kimozdítja sarkaiból ezt a világot, a XVI. századot, kénytelen látni és megélni, mint lesz egy szellemi mozgalomból rövid időn belül véres és kegyetlen parasztfordalom, kénytelen a gyűlölt junkerek segítségét kérni, hogy rendet teremtsen a felrobbant keresztény világban, s ugyanakkor olthatatlanul ég szívében a nosztalgia és a gyűlölet, melyet az urbánus író iránt és ellen érez, a másik író iránt és ellen, aki baseli munkaszobájában szövegeket csiszol, jelzőket csereberél és tökéletesít, mikor körülötte ég

a világ ... Kinek volt hát igaza? A reformáció megtörtént, s kétségtelen, hogy Erasmus műve elhalványodott az időben. S mégsem mondhatjuk jóhiszeműen, hogy a két nagy ellenfél nem teljesítette, mindegyik a maga helyén, a maga stílusával, kötelességét a kor iránt. Erasmus szerepe — jelentőségét megmérhetjük a szenvedélyen, amellyel a szerep és magatartás ellen fordultak a kortársak, — éppen úgy alakította a kort, mint Luther szerepe. Egyik az emberi ízlést és értelmet akarta tökéletesíteni, másik a lelkiismeret erejével felrobbantani egy világrendet. A politikum egyik író életét sem kerülte el: Luther politizált az idő nevében, s a jó stílus mesterének, Erasniusnak meg kellett élnie, hogy politizál helyette és nevében is az idő, bárhogyan védekezik is e rákényszerített szerep ellen. És látnunk kell, amint Goethe lángeszének minden erejével, zsenijének minden ösztönével iparkodik klaszszikus magaslatokra vonulni az idő és a pillanat kérdései elől, ugyanakkor, amikor kortársa és vetélytársa, Schiller, tárt karokkal dobja magát a korabeli nagy politikai szenvedélyek örvényébe. A költő, kinek életműve a *Haramiák-tól* a *Tell* szabadságpáthoszáig egyetlen, zengő és telitüdővel fújttiltakozás az elnyomás és a zsarnokság ellen, s népszerű, tapsokat és visszhangokat felidéző hitvallás

a kor nagy szabadságeszményei, a humanizmus mellett: a költő oldalán milyen hálátlan szerepnek tesz a világpolgár Goethe szerepe, aki gondosan elvonul minden politikum elől, az emberi és a világi természet valóságát megismerni fontosabb feladatnak tartja, mint kifejezést adni a kor politikai indultainak, egyfajta mesterséges, olymposzi magaslatra vonul vissza már életében, s mint annyiszor a nagyok a szellem történetében, ő is vonakodik, egy hosszú életen át, jelszót adni a kor problematikájának. Ha volt korszak, mely „politikus“ volt, Goethe életének ideje volt az. Gondoljuk csak meg, mit élt át és látott közlőrl ez a lángész: a francia forradalmat, a napóleoni háborúkat, látta a Szent Szövetség Európáját, az ébredő, fiatal német nacionalizmus lelkesedését. Mi az hát, ami művében lecsapódott a korszak nagy emberi viharaiból? Édes-kevés. S mégis, ez a goethei élet is tele van gyakorlati politikummal: *Goethe nem szavakkal politizált, hanem magatartással.* Ez a hűvös és önmegőrző lélek tud elég bátor lenni ahhoz, hogy fiát ne engedje hadbaszállani Napóleon ellen, elviseli a jénai diákok nacionalista követeléseiből következő életveszélyes fenyegetéseket, egy éjszaka arra ébred, hogy weimari házába betolakodott részeg francia katonák meg akarják ölni, s utolsó pillanatig meg-

őrzi emberi és szellemi magatartását, mellyel felel az idő sürgető kérdéseire és követeléseire: az emberek vitája fölött hűséges marad az emberiség és az emberiség közös ügyéhez. Ez a magatartás éppen olyan kevésbé volt veszélytelen e szenvedélyes időkben, mint volt előbb és lesz mindig az időkben, amikor egy emberi csoport hasztalan iparkodik az író a maga alkalmi perének oldalára állítani. S akárhol ütjük föl az emberi szellemtörténet könyvének lapjait, örökké találkozunk ezzel a tüneménnyel: az író szavát követeli az idő, s az író hasztalan akar elmenekülni e követelés elől műve magasabb fennsíkjaira. Jókai, aki a negyvennyolcas szabadságharc után itt a közelben, a szentléleki zárda romjai között bujdosott, Petőfi, Vörösmarty, s a magyar nyelv legnagyobb művésze, a minden időszerűtől érzékeny lélekkel irtózó Arany éppen úgy kénytelenek magatartásukkal helyt állani a cselekvésre megérett időkben, mint a napi politika hősei és statisztái. Byron életének és művének bizonyosan nem legfőbb értelme, hogy résztvesz a görög szabadságharcban, de ez a részvétel és ez a romantikus halál éppen úgy hozzátartozik művéhez, mint minden betű, melyet leírt, mint a pont az i-betűn. Dosztojevskij egy életen át menekül zsenije és lelkiismerete elől, drezdai és rivierai hónapos szobákban

írja, nyomorogva, két epileptikus roham között, *Félkegyelmű és a Karamazov fivérek* egyes fejezeteit, hogy aztán halódva, betegen hazatérve elmondja a Puskin-émlékbeszédet, mely valóságosan megrázkódtat egy nemzetet, felrobbant egy társadalmi és történelmi rendet, elindítja azt a politikai folyamatot, mely ma is tart még. Mi e beszéd értelme? Az orosz népnek hivatása van, kiáltja egy író nemzete felé: a nemzet megérti ezt a kiáltást. Mi volt Dosztojevszkij életművének értelme: a remekművek, a jelenet a Karamazov fivérekben, mikor Sosima, a staretz, térdre hull M it ja Karamazov előtt, leborul az emberi sors előtt, vagy a másik jelenet, amikor egy író, műve és élete végén, néhány alkalmi szóval üzen nemzetének, s ezt az üzenetet oly tökéletesen érti meg egy nemzet, mintha parancsot kapott volna a végső cselekedetre. Dosztojevszkij elmondja a Puskin-émlékbeszédet, s meghal. Nincs már több dolga a földön. Utolsó szava a politikum volt. Korporsóját izgatott tömegek kísérik a temetőbe, s ezek az izgatott tömegek a temetés után is izgalmi állapotban maradnak: három héttel később kitör a forradalom, a cárt meggyilkolják, Oroszországon vihar süvölt végig, s ez a vihar mai napig nem csillapodott le. Mifajta összjáték ez, szándéknak és végzetnek mifajta összhatása ez egy író életművén belül?

Nem tudunk e kérdésre felelni. Csak azt látjuk most is» mint az emberi szellem történetének minden korszakában, hogy egy író engedelmességet annak a démonikus parancsnak, mely eltöltötte sorát és eszméletét, s a műfaji kereten túl cselekedetté alakult át magatartása, a szórakoztató és gyönyörködtető szerepen túl a nevelő szerepe nyilatkozott meg, s egy nemzet megértette és elfogadta ezt a pedagógiai parancsot. S lapozhatunk tovább e különös történetben, az emberi szellem sorstörténetében, régmúlt és közelmúlt korokban; látjuk Flaubert-t, akit az elefántcsont-torony jellegzetes megismerésének neveznek, amint éppen ebben az elefántcsonttoronyban viaskodik kora politikai eszméivel, magatartása félreérthetetlen, s életének főműve, mint az utókor távlatából ma érzékeljük, nem a vidéki polgárasszony szerelmi válságának regénye marad, hanem az *Education sentimentale*, mely őszinte és kemény leszámolás kora minden politikai eszményeivel. És látjuk Balzac-ot, kinek időtlen művét a korszerű haragos erővel fűti át, s látjuk Lapjainkban a nagy írókat, amint szóval vagy magatartással, de mindig a művön, a remeken túl is kénytelenek állást foglalni az idő nagy kérdései mellett, vagy ellen. Kérlelhetetlen ez a parancs. Mintha az irodalom lenne a színtér, ahol mindaz, ami az embe-

rek lelkében erjed s néha félelmes cselekedetekkel nyilatkozik meg, végső és félreérthetetlen értelmet kapna. Az író, kinek életműve nem teljesen tudatos, aki tudja, hogy művében ismeretlen erőkkal kél párharcra, mint Jákob az angyallal: az író látja és tudja, hogy az a néha emberfelet⁴ erőfeszítés, melylyel műve időtlen szándékú épületét építi, nem elégti ki az embereket. Ez az erőfeszítés elégeti az írói élet anyagát és szövetét: de ez a szolgálat és áldozat kevés az embereknek. Többet és mást íb akarnak az írótól, mint az időtlen alkotást. Választ akarnak, pedagógiai intést és magyarázatot. Minden korban, minden írótól megkövetelik ezt, néha kegyetlenül, mindig kérlelhetetlenül.

A szerepnek és feladatnak ez a kettőssége csaknem elviselhetetlen felelősséggel terheli meg az író lelkiismeretét. A közösség, melyhez tartozik, a veszélyérzet követelésével fordul feléje és szavát akarja hallani: lelkiismerete, mely szigorúbb cenzor, mint amelyet a hivatal valaha is az író nyakába ültethet, pontosan előírja, mivel tartozik művének és mivel az embereknek? S ha figyelmesen megvizsgálja a nagy szellemi alkotások sorstörténetét, fel kell ismernie a kegyetlen igazságot, mely így hangzik: az író, kinek legfőbb dolga, Istentől kapott megbízatása, hogy a tökéletes kifejezés, az Alko-

tással egyenrangú szerkesztés fenséges eszközeivel felmutassa az embereknek nem múltó értékű művekben a nevelő hatású szépet és igazat, ugyanakkor, amikor a szellemi munka természete szerint élete minden erőfeszítését ennek a feladatnak szenteli, kénytelen résztvenni az időszerűben is, kénytelen a maga részét vállalni mindabból, ami gyöttrő kérdés, fájdalmas gond, tragikus félreértés az emberiség és hazája életében. S tudja, hogy nem menekülhet e kettős követelés, az isteni és emberi feladat és számonkérés elől. Tudja, hogy műve torz és meddő marad, ha elzárja azt a korszak kérdései elől, tudja, hogy éppen ő, aki lelki alkata szerint oly kevésbé alkalmas a harcoss szerepére, két karddal kénytelen harcolni. Művének s az alkotásnak természete azt követelné, hogy minden képességét az örök szépnek és igazságnak felismerésére és kifejezésére fordítsa. S mégis meg kell osztania idejét, mely néha titokzatosan rövid s erejét, melyet a mű csaknem tökéletesen leköt, az időtlen és a pillanat feladatai között. Tudja, hogy nincsenek steril remekművek; a műveltséget, mint a műalkotást, nem a gölya hozza. Az író, aki nem adja érzése, lelke, akarata egy hányadát dézsmaként a pillanatnak, a napi kérdésnek, tehát a szó magasabb értelmében kifejezett politikumnak, titokzatos módon nem tudja megalkotni az

örök szép és igaz művészi kifejezését sem. Tolsztoj mint Dosztojevszkij, Petőfi mint Arany, Goethe mint Schiller, Flaubert mint Balzac, Erasmus mint Luther, Dante mint Cervantes, a földön is állanak s tudatosan, szellemi sorsukkal is tapadnak a földhöz és az időszerűen emberihez, láikor kinyújtják kezüket az örök emberi és a csillagok után. A *Háború és béke* bizonyára nem születik meg, ha alkotója nem más, csak irodalmár, ha nem fűtik Tolsztoj lelkét azok az indulatok, melyek később, írói pályája és emberi sorsa egyik fordulóján átalakultak benne pedagógiai cselekedetté. A *Félkegyelmű* és a *Karamazov fivérek* mintha gigantikus előszavai lennének a néhány soros, önkívületben előadott végszónak, a Puskin-émlékbeszédnek. A *Talpra magyar* bizonyosan nem legjobb verse Petőfinék, de tragikus kicsengésében éppen úgy odatartozik e lángész művéhez, mint minden sora, melyet valaha is leírt, igen, kicseng a *Pusztta télen* és a *Szeptember végén* örök és időtlen dallamából is. Nincs steril remekmű. S az író, aki azt hiszi, hogy kitérhet e szerep kettősége elől, aki elmenekül művének minden időszerűtől mentes magaslataira, kénytelen megélni, hogy ez a magatartás, pontosabban *a magatartás hiánya különös erővel hat vissza egész művére*, mely az emberi anyag sugárzásának hiányában halványodni

kezd, színtelen lesz s már az író életében elsikkad az emberi láthatár komor és közömbös távolságai-ban. Éppen napjainkban, mikor az élet rendkívüli erővel veti fel az író résztvevő, meghatározó, nevelő feladatának követelését, láthatjuk és tapasztalhatjuk, mint válnak színtelenné és közömbössé jelentős művészi igénnyel megalkotott, de az emberivel és az időszerűvel semmiféle közösséget nem vállaló életművek.

Az író tudja ezt, ahogyan sorsát tudja az ember. De a szellemi ember, tehát az erkölcsi felelősségtől áthatott ember tudja azt is, hogy Nietzsche parancsszava, az *amor fati*, a sorsunk szeretetének, vállalásának parancsa olyan erőfeszítésekre képesíti és készíti az embert, amilyenre az önmegóvó bölcsek soha nem képesek. Az író minden időben vállalja feladatának ezt a tragikus kettősségét, mert máskülönben nem író, tehát nem nevelő, csak jóhiszemű vagy tehetséges kézművese a szellemnek, egyfajta női vagy hím kékharisnya. Az író tudja, hogy művét alkotja akkor is, amikor részt kér az időszerűből, odaáll a szellemnek arra az arcvonalára, ahol a pillanat végzetes és veszélyes harcai zajlanak le, — s ezek a harcok nem mindig eszményiek, gyakran inkább emlékeztetnek a korunkban divatos birkózó módra, a *kecseszkecsken* rugdalod-

zásaira, mint a klasszikus bajvívásra. De író, egy elhunyt kitűnő magyar író mondotta azt is, hogy nehéz ugyan párbajozni ellenfelekkel, akiknek párbaj közben vívőleckét kellene adnunk: mégsem térhetünk ki a korszerű bajvívások elől. Mikor egy nemzet veszélyben él, az író kénytelen magatartással és cselekedettel vállalni e közös veszélynek személyét és szerepét illető hányadát. Természetesen mindig műfaján belül, az írói feladat eszközeivel siet leghatékonyabban nemzete segítségére: iparkodik erősíteni nemzete hivatástudatát, iparkodik, amennyire ezt a pillanat lehetőségei engedik, felébreszteni a nemzetet egy veszedelmes, a történelem tanúsága szerint sohasem indokolt biztonságérzet lelkiállapotából, s ugyanakkor iparkodik megérteni és megértetni önmagával és másokkal az idő nagy áldozatainak értelmét. Az író hűséges marad az emberi együttélés örök eszményeihez s hűséges marad nemzetéhez, amikor azt kívánja, hogy egy öntudatos és gyakorlati szellemi nevelés emelje fel a nemzetet az igazi hivatás és önismeret, tehát a műveltség olyan magaslataira, melyek egyértelműek a megismerés, az élethez való jobb akarat, tehát a *katharxis* folyamatával. Az író ezt a célt szolgálhatja különféle politikai eszmék jegyében, de valószínű, hogy leghelyesebben és leghatékonyabban

úgy szolgálja, ha nem szegődik a napi politika alkalmi csoportosulásainak valamelyéhez, hanem műfaján, az írói kifejezés lehetőségein belül vállalja nevelő szerepét. Az író minden időben — akkor is, amikor a műveltséget olyan elemi veszélyek fenyegetik, mint korunkban — hiszi, hogy az igazi műveltség, mely nemcsak ismeretek halmaza, hanem a valóság megismeréséből következő erkölcsi magatartás, egy nemzetnek nemcsak rangot, hanem cselekvő erőt is ad, békében éppen úgy, mint háborúban. S mikor mindezt hiszi és vallja, látnia kell, hogy a szenvedélyek és ösztönök e nagy lázadásának időszakában minden szavához indulati elemek tapadnak. Látnia kell, a nagy megpróbáltatás idejében mint veszítik el az emberi együttélés alapfogalmai igazi értelmüket. Látnia és hallania kell, amint az írótól nevelő feladatot követelő szellemi csoportok elvárják, hogy csak egyetlen osztály, társadalmi réteg vagy világnézeti elv nevében beszéljen s károsnak, fölöslegesnek minősítsenek minden véleményt, mely nem egyetlen osztály, népcsoport vagy világnézet ügyét és érdekeit szolgálja. Látnia kell, hogy nemcsak azt kifogásolják művében, ami annak valóságos tartalma, hanem azt is, ami világnézeti csoportok felfogása szerint hiányzik abból. A leírt szót éppen olyan igénnyel követelik a maguk számára a

korszak politikai és világnézeti szenvedélyektől fűtött csoportjai, mint ahogyan számonkérlek rajta azt is, amit nem írt le soha. Az író látja és tudja mindezt, s mégsem hajlandó meghökölni a félreértések és szenvedélyek e zűrzavara előtt. Tudja mindezt, » mégis vállalja e pedagógiai szerepet, mely minden korban hálátlan volt, de különösen az ma: tudja, hogy e szereppel veszélyezteti műve egészét, s tudja azt is, hogy műve félelmetesen közömbös és meddő marad, ha nem vállalja ezt a szerepet. Hinnie kell abban, hogy a nemzetet, melyhez tartozik, az emberiséget, melynek fia, nevelni lehet, s a műveltség, a műalkotásban vagy a pontosan tisztázott fogalmakban kifejezett nevelő elvek átvezethetik nemzetét és az emberiséget a szerencsétlenségen, mely az emberi világra szakadt. Tudja és hiszi ezt; s talán sohasem volt a szellemi ember hite olyan tragikus, mint éppen a mi időnkben. Mert ne áltassuk magunkat: a szellemi embernek látnia és tudnia kell, hogy a műveltség nevelő ereje korunkban is rendkívül viszonylagos. Ha körülnézünk a földön, melynek egyetlen olyan pontja sincs már, ahol ne lángolna a háború, fel kell ismernünk a szellemi ember számára tragikus igazságot, mely bizonyítja, hogy a görög-római műveltség háromezer esztendeje, a keresztény műveltség két évezrede nem volt elég erős,

elég hatékony, nem rendelkezett azzal a pedagógiai erővel, melyet az emberiség legjobb szellemei reméltek e nagy nevelő kísérletektől. Hinnünk kell a műveltség nemesítő és nevelő erejében s ugyanakkor, ha nem vagyunk vakok és elfogultak, látnunk és tapasztalnunk kell, *hogy a klasszikus és a keresztény műveltség egésze, e kultúrák legjobb szellemei nem tudták közömbösíteni az emberi lelkekben a pusztítás ösztöneit és indulatait.* Látnunk kell, hogy ezek a nagy nevelő kísérletek vékony mázzal vonták be az emberi lélek felületét, s e tetsetős küzlet alatt tovább égnek és lángolnak a légynersebb emberi szenvedélyek. Ne áltassuk magunkat: az ember nem békére született a földön, nincs hajlama, nincs önuralma ehhez, s a műveltség sem olyan erős, hogy tartósan békés szándékokra nevelje. Kiszámították, hogy a francia forradalom kezdeti pillanatától, 1789-től napjainkig mindössze harminchét békés esztendőt ismert az emberiség száztizenhat háborús esztendővel szemben, s e viszonylag rövid időszak nagyobb szakasza, nyolcvankét esztendő, az európai háborúkkal telt el. Ez az igazság, s az *amor fati*, sorsunk ismeretének és szeretetének parancsa arra kényszeríti a szellemi embert, hogy szembenézzon ezzel az igazsággal, Tüd-

mink kell, hogy mindeddig hasztalan volt a nagy nevelők minden szellemi és erkölcsi erőlködése s az emberiség egésze legtöbbször nem hajlandó másféle áldozatot hozni az igazi béke érdekében, mint azokat az allegorikus, kétes művészi értékű szobrokat, melyek időnként felsorakoznak az occidentális világ nagyvárosi sugárútjainak végében. *Mindezt tudni és mégsem adni fel ezt a harcot:* ez az író igazi szerepének legmélyebb értelme, s e belátáson belül az író szerepe és feladata csakugyan hősiessé változik. Az emberi hősiességnek természetesen különféle rangfokozatai vannak. *Hős mindenekelőtt és mindenek fölött az, aki életét áldozza hazája védelmében. Hős mindenek fölött az, aki meghal egy eszményért. De hős az is, aki áldozatok árán élni tud egy eszményért:* s az élet, melyet egy eszmény szolgálatában tölt el a szellemi ember, tud veszélyes is lenni. Tudni, hogy a műveltség nevelő erejének hatása viszonylagos s mégis hinni abban, hogy az erkölcsi cselekedetté átalakult műveltség végül is megszervezi a kölcsönös segítség és a méltányos együttélés nagy emberi művét, s tudni, hogy minden nevelő kísérlet, melyet a szellem az emberi ösztönök lázadása ellen folytat, még sokáig szélmalomharc marad: mindez lehet nevetséges és kicsinyelni való

vállalkozás a pillanat politikai divatjainak szószólói szemében, de az író számára mégis, tragikusan is, szerepének legfőbb értelme marad. Mert a műveltség valóban hősiesség.